

recension

AV EVA PALMBLAD

Institutionen för beteendevetenskap och socialt arbete,
Hälsö högskolan i Jönköping

Carita Bengs (2000) *Looking good. A study of gendered body ideals.*
Doctoral thesis at the Department of Sociology, Umeå University ; 21

Inom såväl humaniora som samhällsvetenskap har kroppen under senare år analyserats som en brännpunkt för olika normerings- och disciplineringsprocesser. Dessa tendenser i det moderna samhället, som kommit att involvera handfasta strävanden att förändra kropp och utseende, bildar utgångspunkten för Carita Bengs doktorsavhandling, som fokuserar på ungdomsgruppen.

Avhandlingens syfte är att undersöka hur de sociala och kulturella normerna kring kropp och utseende ser ut och hur de sprids; vidare hur de påverkar ungdomars kropps- och utseendeideal, den egna kroppsuppfattningen och handlingsstrategier som ungdomar tillämpar för att uppnå sina ideal. Mer precist handlar det om att undersöka hur sociala och kulturella normer kring kropp och utseende uppfattas och tolkas av unga människor. Vidare att försöka få grepp om hur dessa upplevelser och tolkningar genererar handlingar för att kontrollera den egna kroppen. Slutligen att få grepp om i vilken grad de unga känner sig pressade att leva upp till tidens kroppsideal eller ikoner, och även få en uppfattning om varifrån de hämtar sina ideal. Med denna sin kontextuella ram ansluter avhandlingen väl till den numera rätt intensiva vetenskapliga diskussion som förs om kropp, normalitet och identitet i konsumtionssamhället.

Det teoretiska avstampet sker dels i den på senare år växande sociologiska teorbildningen kring kroppen, dels i könsteoretiska perspektiv. Inom kroppssociologin, som spänner över ett brett fält, kan man urskilja tre huvudinriktningar: den naturalistiska, den fenomenologiska och den socialkonstruktivistiska. Inom den naturalistiska ansatsen är man primärt upptagen av differentiering och klassificering av kroppar, ofta på biologisk grund. Den konstruktivistiska uppmärksammar den 'problematiske kroppen' som fokus för ordningspolitiska syftning-

ar; här handlar det om att kroppar anses vara i behov av kontroll och reglering. Den fenomenologiska i sin tur kretsar kring den 'levda kroppen'.

Här placerar sig författaren närmast inom socialkonstruktivismen, vilket innebär en fokusering på kroppen som en mottagare för och bärare av social mening. Den sociala innebörd som tillskrivs kroppen varierar med tid och rum — den är således historiskt och kulturellt relativ. Varierar med tid och rum gör även de dominerande aktörerna på området, liksom de forum och källor som påverkar hur kroppsnormering och kroppsdisciplinering gestaltar sig på en given plats vid en given tidpunkt. Ett socialkonstruktivistiskt perspektiv på kön innebär ett sympatiserande med tanken att vad som ter sig som givet (eller naturligt) manligt respektive kvinnligt är resultatet av sociokulturellt bestämda normeringsprocesser.

Med utgångspunkt från teoribildningarna kring kropp och kön destillerar Carita Bengs fram fyra teman som hon anser vara centrala för att ringa in kroppsuppfattningar och kroppsideal samt förhållandet dessa emellan:

1. Den problematiska kroppen, som hänför sig till det faktum att kroppen i allmänhet – kvinnans i synnerhet – uppfattas som, i skilda avseenden, problemtyngd och i behov av påverkan, förändring. Viktiga forum för identifikation av problematiska kroppar har varit medicin/hälsovård samt massmedia.

2. Den kontrollerade kroppen, som refererar till olika sätt att utöva – inre och yttre – kontroll över den egna kroppen. Flera undersökningar har identifierat en tendens mot en ökad betoning på personligt ansvar och självkontroll; en tendens som accentuerats kraftigt under nittonhundratalets sista decennier.

3. Den varugjorda eller kommodifierade kroppen. Här handlar det om kroppen som hårt länkad till konsumtionskulturen: den kropp som kan köpas, säljas, modifieras, den kropp som uppvisar ett visst värde – i termer av makt, prestige och status – på en marknad. Kvinnokroppen har här länge stått i fokus, men vi ser nu ett tydligt intresse riktas mot den ännu till stora delar oexploaterade manskroppen.

4. Den sociala kroppen, som handlar om kroppens betydelse både i relation till det egna självet och till andra människor. Det handlar om kroppen som nära förbunden med identitet, moral och karaktär. Avvikande kroppar blir, som obser-

verats sedan länge, lätt stigmatiserade. Fetma som uttryck för svag karaktär och sviktande moral utgör här typexemplet på hur kroppen blir föremål för sociala värderingar och positioneringar.

Hur försöker då författaren få svar på sin bärande fråga: om förhållandet mellan unga människors kroppsupplevelser och existerande samhälleliga idealbildningar? Studien är baserad på ett tämligen omfattande frågeformulär som distribuerades till skolungdomar. Det empiriska materialet utgörs av enkätsvar från 162 elever från skolor i Umeå, representerade av åk 7 och 9 i grundskolan samt en gymnasieklass (13, 15 respektive 17 år gamla).

Urvalsförfarandet var styrt av strävanden att nå en så kallat normal population, i meningen ungdomar som inte hade några kända kroppsrealiterade problem, såsom anorexia och liknande. Skolklasser eller program som kunde förväntas ha en stark eller laddad relation till de aktuella frågeställningarna uteslöts.

Enkäten, innehållande sjuttioåtta frågor, organiserades kring sex huvudteman:

1. Uppfattningar om kropp och utseende.
2. Syn på andras kroppar och på kroppsideal.
3. Praktiker för och attityder till att kontrollera och reglera kroppen: diet, träning, plastikkirurgi, anabola steroider.
4. Kostvanor, fritidsvanor, skolarbete och sociala nätverk.
5. Påverkan från media och från andra människor.
6. Pubertetsutveckling och hälsa.

Av svaren framgår att unga människor tillskriver kroppen en stor betydelse och även hur obekväma många unga är i sina kroppar. Påverkanskällorna är dels media, dels vänner. En majoritet av flickorna uppger att de hämtar influenser från tidningar, tv och liknande; de jämför sig aktivt med de kroppsliga ideal som här förmedlas. Flickorna internaliserar redan tidigt en anmärkningsvärt problematiserande hållning till sina kroppar. De är upptagna av såväl sina egna som andra människors blickar på den egna kroppen. Kroppens storlek och form står i fokus, där de gällande idealen handlar om att vara smal och slank. Flickorna är också oftare involverade i aktiviteter för att förändra och kontrollera sina kroppar, främst bantning, ibland i kombination med träning.

Pojkarna ter sig jämförelsevis mindre obekväma, men trenden mot ökad pro-

blemupplevelse är urskiljbar. Det manliga missnöjet rör främst längd och vikt, och röjer en önskan att vara resligare och muskulösare. Träning utgör pojkarnas främsta medel i strävandena att forma den egna kroppen i riktning mot större överensstämmelse med de gällande idealen. Om flickornas blickar primärt är riktade mot den egna kroppen, är pojkarnas – ännu – företrädesvis inställda på flickors kroppar. Pojkarna är ännu ovana, i vissa fall till och med motvilliga, att intressera sig för och än mindre bedöma andra pojkars kroppar.

Den objektiverade synen på den egna kroppen är märkbar och återigen särskilt uttalad bland flickorna. Kvinnor har ju också historiskt varit objekt för andras blickar, särskilt för den manliga blicken. De har utvecklat en känslighet för denna blick, och gjort den till sin egen. Den tilltagande objektifieringen, som nu i ökande grad tycks drabba pojkarna, länkas till konsumtionskulturen och dess syn på kroppen som en vara – en sexualiserad sådan – d.v.s som ett exploateringsobjekt.

Vissa ålderskillnader kan noteras: flickornas obekväma hållning till den egna kroppen tilltar med åldern; förändringspraktikerna utvecklas likaså. De äldre ungdomarna upplever medias inverkan och vänners uppfattningar som mer betydelsefulla än de lite yngre.

Kropp och moral vävs allt tätare samman. Fetman har blivit ett farligt och ständigt återkommande problem och de kulturella tvetydigheterna kring fenomenet övervikt avspeglas tydligt i ungdomarnas responser. Den slanka och vältränade kroppen blir ett tecken på en god karaktär; den tjocka och otränade frilägger bristande självdisciplin. Vissa kroppar blir föremål för beundran; andra ger upphov till avståndstaganden.

Sammanfattningvis kan således konstateras märkbara könsskillnader i kroppsuppfattningar och i förhållningssättet till sociokulturella ideal. Dock ser vi en tendens till ökad jämställdhet mellan könen i meningen att även pojkar numera fokuserar den egna kroppen och utseendet.

Avhandlingen fokuserar på en problematik som ibland leder till svårartade konsekvenser, inte minst bland ungdomar, i form av utseenderelaterade problem av olika slag – ångest, fobier, depressioner, självdestruktiva tendenser. En avgränsning till ungdomsgruppen ter sig relevant, med tanke på kunskapsintresset kring identitet och identitetsformering.

Ett problem är att framställningen består av två block som förefaller ganska lösligt förbundna med varandra, ett problem som kommer till uttryck i att teorin

får en illustrativ snarare än en analytisk ställning i arbetet. Förhållandet mellan de teoretiska delarna och de empiriska delarna gör att man undrar i vad mån valet av tillvägagångssätt – metod och material – påverkats av det teoretiska kunskapsintresse som ringas in i utgångspunkterna, och som sammanfattas i ledorden: social konstruktion, mening, meningsskapande, (köns)identitet. Löftet jag som läsare upplever finns i författarens positionering i perspektiv som är inriktade på social tolkning, på meningsskapande processer och sociokulturella sammanhang.

Den kropps- och könsdiskurs som tecknas inledningsvis är både spännande och fruktbar. Jag vill betona att den teoretiska presentationen är välorganiserad och utmärks av problemkänsla. Positioneringen är tydlig och klar. Mot denna bakgrund blir man en aning besviken när man kommer fram till den empiriska studien. När vi kommer till de metodologiska övervägandena och till de analytiska strategierna så har ledorden nämligen tappats bort; vi finner här mycket få avtryck av de inledande teoretiska diskussionerna och ställningstagandena. Vi får inte några argument varför en standardiserad enkät skulle vara det bäst lämpade tillvägagångssättet för att fånga in meningsskapande processer, eller varför denna metod ger bästa förutsättningar att greppa identitetsproblematiker, eller för den delen sociokulturella påverkansprocesser.

Med enkätmetoden har vi att göra med ett redskap som primärt lämpar sig för tillstånd eller ögonblicksbilder i syfte att främja översiktligheter. Väl använt, genererar tillvägagångssättet nya och intressanta frågeställningar. Det standardiserade tillvägagångssättets avgörande begränsningar är att det inte förmår fånga mer specifika innebörder och meningsskapande processer. Frågan är om man inte här – som ett komplement till enkäten – behövt anlita ett mer processkänsligt och djupledsinriktat instrument, såsom intervjuer. Här handlar det om att öppna upp för tillvägagångssätt som lämnar mer utrymme för de intervjuades egna resonemang, ord och formuleringar; som ger spelrum åt tvetydigheter och motsägelsefullheter, och som ger möjligheter att följa upp dessa. (Exempelvis kan inte den centrala frågan om skuld och ansvar när det gäller den egna kroppens utseende belysas med någon större detaljskärpa). Jag menar att avhandlingen hade vunnit på sociologiska arbetsätt som karakteriseras av flexibilitet och närhet till kontexten; där standardiserade tillslutningar inte görs på förhand utan där avgränsningar i stället sker fortlöpande och med hänsynstagande till förhållandena i de enskilda fallen.

En annan invändning gäller urvalet. Urvalet har gjorts från en 'normal population'. En fråga som omedelbart inställer sig rör det strategiska i detta urval. Kunde man inte tvärtom tänkt sig att utgå, inte från en definierat normal population utan från en definierat avvikande sådan? Det finns, som författaren mycket riktigt påpekar, goda och dåliga kroppar, enligt gängse normer. Särskilt inresanta – om vi utgår från tänkandet inom stämplings- och stigmatraditionen som refereras till i framställningen – kunde då vara de 'dåliga' kropparna: de ofullgångna, stympade, deformerade, sjuka kropparna. Ett mer teoretiskt styrt urval hade kunnat öppna för de ungdomar, för vilka kroppen är ett hinder. Jag tänker närmast på fysiskt funktionshindrade unga människor, vilka kan betraktas som bärare av en viktig information om sociokulturella normer och idealbildningar, samt dessas konsekvenser för identitet och självbild.

Samtidigt bör sägas att författaren på ett kreativt sätt utvinner en mängd information ur sitt empiriska material. Inte minst genererar greppet att ställa frågor om uppfattningen av den egna kroppen i relation till frågor om önskad kropp, om ideal kropp, intressanta fynd. En styrka i avhandlingen utgörs av den uttryckliga ambitionen att inkludera pojkar i studien. Vi befinner oss – så indikerar resultaten – på ett område präglad av en ökad jämställdhet mellan könen. Denna jämställdhet verkar emellertid inte uppnås genom att kvinnor börjar erövra det manliga privilegiet att själv vara herre över sin kropp, utan genom att männen underkastats samma objektiverande krafter som kvinnorna under lång tid varit underställda. Kvinnors slaveri under sociokulturella normer och värderingar avseende kropp och utseende kände vi väl till sedan förut. Men vi tycks nu stå inför en ny situation, som ännu inte tillräckligt uppmärksammas. Som poängteras av författaren så saknas i allt väsentligt diskussioner om den förtryckta kroppen inom mansforskningen. Carita Bengs har genom sitt avhandlingsarbete bidragit till att öppna upp för en sådan diskussion. Här finns ett intressant spår som man gärna skulle vilja se vidareföras och utvecklas – empiriskt och teoretiskt – i fortsatta studier.

recension

AV CARL HULT

Sociologiska institutionen vid Umeå universitet

Tomas Berglund (2001) *Attityder till arbete i Västeuropa och USA: Teoretiska perspektiv och analyser av data från sex länder*. Akademisk avhandling, Göteborgs universitet.

Det råder ingen tvekan om att Tomas Berglunds avhandling om attityder till arbete landar helt rätt i tiden. Avhandlingen blickar i sitt material tillbaka på det decennium vi just har lämnat bakom oss, vilket var ett 90-tal som i många västländer främst torde förknippas med omfattande förändringar inom arbetsmarknad och arbetsliv. Hemma i Sverige tycktes en våg av omvälvningar, på såväl organisationsnivå som samhällsnivå, kulminera under perioden. Gamla värderingar och rättesnören inom arbetslivet tycktes hamna i skymundan, medan mindre stabila anställningsformer och individualistiska värderingar tycktes vinna mark.

En stark internationaliseringstrend blev också tydlig under perioden. Ett utökat politiskt samarbete i Europa, en alltmer rörlig marknad, en alltmer rörlig produktion och en växande globaliseringsdebatt som ofta betonade en hårdnande internationell konkurrens och en fortgående likformningsprocess i västvärlden, var några av inslagen. Med detta som bakgrund framstår förtjänsten med avhandlingens komparativa ansats som uppenbar. Det är framförallt komparativa studier som har förutsättningar att ge stadga i den fortgående debatten: genom att belysa vad som kan sägas vara generella tendenser och vad som måhända är specifikt för en enstaka nation eller en viss typ av nationer. Alltför få sådana undersökningar rörande anställdas engagemang och attityder i sina arbetsorganisationer har publicerats på senare tid.

De beroende variablerna i Berglunds avhandling är en uppsättning värderande omdömen om vad som är viktigt med ett arbete. Föresatsen är i första hand att konstruera och testa en teoretisk förklaringsmodell rörande variationen härvidlag, men också att kartlägga förhållanden mellan attityderna i ett antal utval-

da nationer. Sex länder jämförs: Sverige, Norge, Tyskland, Frankrike, Storbritannien och USA. De data författaren använder sig av är insamlat 1997 (och i viss utsträckning 1989) i regi av International Social Survey Program (ISSP). ISSP har som syfte att kontinuerligt samla genuint jämförbara attityddata i en uppsättning industrialiserade länder.

Berglund indelar de länder han valt att studera i tre olika regimtyper utifrån Esping-Andersens välfärdsregimer: USA och Storbritannien betecknas som *liberala välfärdsstater*, Tyskland och Frankrike som *korporativa välfärdsstater* och Sverige och Norge som *socialdemokratiska välfärdsstater*. Även om regimindelningen har intuitiv relevans saknar jag på den här punkten en diskussion kring alternativa indelningar med mer explicit relevans för studier av arbetslivet. Jag tänker då exempelvis på Soskice (1999) och hans indelning i "liberal market economies" och "coordinated market economies" samt Dobbin & Boychuk (1999) och deras indelning i "skill-oriented countries" och "rule-oriented countries". Problemet med en okritisk användning av välfärdsregimer är i det här sammanhanget, att läsaren inte med automatik lotsas fram till de länderskillnader som kan tänkas ha särskild betydelse för just organisation och arbetsliv.

Berglund utarbetar därefter en typologi rörande attityder till arbete. Denna är inspirerad av Goldthorpe samt modifierad utifrån Webers handlingstypologi och slutligen korrigerad i en faktoranalys på materialet. Bland Berglunds slutgiltiga attitydtyper hittar vi den *altruistiska attityden* som betecknar en positiv värdering av möjligheten att hjälpa andra och vara nyttig för samhället. Vi hittar den *materialistiska attityden* vilken definieras som en positiv värdering av hög inkomst och goda karriärmöjligheter. Vi hittar vidare den *instrumentella attityden* som består i en övervägande fokusering på inkomstaspekten i en anställning. Slutligen hittar vi den *individualistiska attityden* som är en positiv värdering av att kunna arbeta självständigt och att kunna styra sina arbetstider. Här skulle man kunna invända att materialistisk och instrumentell attityd begreppsligt skär in i varandra i och med löneaspekten. Men utifrån de indikatorer Berglund använder sig av kan man hävda att den materialistiska attityden fokuserar hög lön, medan den instrumentella attityden nöjer sig med ekonomisk försörjning. Den förklaringsmodell som Berglund sedan utarbetar grundar sig på antagandet att ovanstående attityder i allt väsentligt formas i den arbetssituation som individen befinner sig i och att de oberoende variablerna framförallt är hierarki och integration. Hierarkidimensionen bestäms av överordning och underordning, där

manager och professionella är överordnade medan servicearbetare och manuella arbetare är underordnade. Integrationsdimensionen bestäms av graden av lojalitet till den organisation som den anställde arbetar inom. Lojaliteten ses då som resultatet av en integrationsprocess och som nära förbundet till dominansrelationer och i många fall helt enkelt en förutsättning för att säkerställa maktmediets funktion.

Berglund utvecklar sedan förklaringsmodellen i följande hypoteser: (1) *Altruistisk attityd* bör vara vanligast bland underordnade som är lojala mot organisationen – en sådan situation stimulerar värderingar av möjligheten att hjälpa andra och att vara nyttig för samhället. (2) *Materialistisk attityd* bör vara vanligast bland överordnade vilka är lojala mot organisationen – en sådan situation stimulerar värderingar av hög inkomst och goda karriärmöjligheter. (3) *Instrumentell attityd* bör vara vanligast bland underordnade vilka inte är lojala mot organisationen – en sådan situation stimulerar en fokusering på inkomstaspekten i en anställning. (4) *Individualistisk attityd* bör vara vanligast bland överordnade vilka inte är lojala mot organisationen – en sådan situation stimulerar värderingar av att kunna arbeta självständigt och att kunna styra sina arbetstider.

I ett antal empiriska avsnitt visar Berglund bland annat att det finns ett tydligt positivt samband mellan hierarkisk position och lojalitet till organisationen. Han visar också att den utarbetade förklaringsmodellen får empiriskt stöd i Sverige, Norge och Tyskland. Däremot hittas inget sådant stöd i Frankrike, Storbritannien och USA. Vad gäller jämförelser över tid, får vi veta att den materialistiska attityden har minskat i utbredning sedan 1989 i de länder där jämförelser kan göras (Norge, Västtyskland, Storbritannien och USA), och att den instrumentella attityden har minskat i Norge och Västtyskland men tilltagit i USA och Storbritannien. Vi får också veta att 1997 är den altruistiska attityden vanligast i USA medan den individualistiska är vanligast i Sverige.

Även om resultaten vid jämförelser mellan länder och över tid föranleder Berglund att diskutera betydelsen av kulturella, politiska och ideologiska förställningar och förändringar, behåller han sitt huvudsakliga fokus på arbetssituationens betydelse. Berglund menar avslutningsvis att den altruistiska och den individualistiska attityden i vissa fall kan förklaras av en psykologisk försvarsmekanism i motsägelsefulla arbetssituationer, det vill säga när individens värderingar skiljer sig avsevärt från hennes yttre villkor. Två hypoteser utarbetas. För

det första menar Berglund att hög lojalitet mot den organisation man arbetar i parat med oro att förlora sitt jobb (motsägelsefull arbetssituation) kan föranleda en altruistisk syn på arbetet. Författaren argumenterar för att ett altruistiskt engagemang kan bibehålla en meningsfullhet i arbetet i avsaknad av reellt utbyte från organisationen i form av anställningstrygghet.

Berglund visar att det faktiskt föreligger samband som skulle kunna tolkas enligt ovanstående, men bara i privat sektor och bara i underordnad position, samt bara i Sverige, Tyskland, England och i viss mån i Norge. De resultat som inte bidrar med stöd till hypotesen förklaras med att den förväntade attityden förmodligen saknar relevans i vissa situationer. Exempelvis föreslås att oro över att förlora jobbet inom offentlig sektor (där altruistisk attityd redan visat sig generellt stark) skulle kunna leda till besvikelse över att det altruistiska engagemang man redan visat inte hade belönats med trygg anställning. Den andra hypotesen rörande psykologiska försvarsmekanismer gör gällande att höga karriärambitioner i en organisation som inte erbjuder några speciella karriärmöjligheter (motsägelsefull arbetssituation) kan ge upphov till en individualistisk attityd. Argumentet är att individen här utvecklar en syn på arbetet som betonar hennes oberoende av organisationen. Detta för att hantera besvikelsen över den uteblivna karriären.

När Berglund skall pröva den här hypotesen gör han emellertid en svårbergriglig manöver. Istället för att pröva effekten av en motsägelsefull arbetssituation med hjälp av en kombination av den personliga värderingen av karriärmöjligheter och den upplevda förekomsten av karriärmöjligheter i organisationen – vilka båda är variabler som kan identifieras i materialet – använder han sig av den materialistiska attityden och en variabel som mäter generell arbetstillfredsställelse. Detta innebär, så vitt jag kan se, att hypotesen aldrig blir tillförlitligt prövad.

Sammanfattningsvis uppfattar jag två övergripande tveksamheter i Berglunds avhandling. För det första ställer jag mig på flera punkter tveksam till analysernas orsaksresonemang. Den kausala osäkerheten känns särskilt tydlig i avsnitten om de motsägelsefulla arbetssituationerna. När exempelvis situationen hög lojalitet och oro över att förlora sitt jobb analyseras, skriver Berglund att situationen kan "föranleda" eller "leda" den anställda i en underordnad ställning i privat sektor att uttrycka en altruistisk syn på arbetet. Men det skulle ju rimligen också kunna vara så att en altruistisk syn på arbete leder en anställd att uttrycka loja-

litet till sin organisation, samtidigt som oro att förlora sitt jobb förstärker uttrycket för en sådan lojalitet.

För det andra känner jag mig tveksam till det sätt på vilket avhandlingen byggs upp i pendelrörelser mellan jordnära empiri å ena sidan och hög teoretisk abstraktionsnivå å den andra. Återkopplingar till befintliga forskningsresultat saknas nästan helt. Istället diskuteras gärna respondentens möjliga attityder i subjektfilosofiska eller språkfilosofiska utvecklingar. Författaren återkommer ofta till Habermas och i synnerhet till teorin om kommunikativt handlande. Allt detta för att i de empiriska avsnitten åter tvingas i brottnig med ett material som är insamlat med hjälp av operationaliseringar gjorda utifrån erfarenheter av tidigare forskning. Trots att författaren i sina resonemang genomgående visar prov på skarpsinnighet och uppfinningsrikedom känns rörelserna mellan teori och empiri oftast som långa, osäkra och onödiga.

Avhandlingens stora och väsentliga bidrag är att korrelationen mellan vissa attityder och kombinationer av attityder kartläggs. Vi får veta vilka av de undersökta attityderna som vanligen förekommer tillsammans och vilka som är motstridiga. Vi får veta under vilka arbetsplatsrelaterade omständigheter olika attityder tenderar att förekomma. Vi får veta hur sådant skiljer sig mellan olika grupper och mellan de utvalda länderna samt i viss mån över tid.

Referenser

- Soskice, D. (1999) 'Divergent Production Regimes: Coordinated and Uncoordinated Market Economies in the 1980s and 1990s' i Kitschelt, Herbert; Peter Lange; Gary Marks & John D Stephens (red) *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*. Cambridge University Press.
- Dobbin, F. & Boychuk, T. (1999) 'National employment system and job autonomy: Why job autonomy is high in the Nordic countries and low in the United States, Canada and Australia' *Organization Studies*. Vol 20, pp 257-291.

recension

AV MATTIAS SMÅNGS

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Paul du Gay (2000) *In Praise of Bureaucracy. Weber. Organization. Ethics*.
London: SAGE Publications.

Åtminstone från det att begreppet ”byråkrati” myntades omkring mitten av 1700-talet (Albrow 1972) till dags dato har byråkratidiskussionen behållit en ständig aktualitet och det har kontinuerligt producerats skrifter som på olika sätt behandlar fenomenet byråkrati. Den samlade litteraturen om byråkrati är idag därför tämligen omfattande. Till denna litteratur kan nu läggas ytterligare ett bidrag, *In Praise of Bureaucracy* av den brittiske sociologen Paul du Gay, vilket utgör ett kraftfullt försvar för byråkratin som institution och för dess relevans och oundgänglighet för administrationen av dagens liberala västerländska demokratier.

Boken består förutom av ett introducerande respektive ett avslutande kapitel av två separata delar, vardera omfattande tre kapitel. I den första delen genomför du Gay en grundlig granskning av argumenten hos tre inflytelserika samtida byråkratikritiker, filosofen Alasdair MacIntyre, sociologen Zygmunt Bauman och managementgurun Tom Peters. Den andra delen ägnas åt en analys av den inom OECD-länderna sedan en tid pågående omstruktureringen av den offentliga administrationen, den offentliga byråkratin, och denna omstruktureringens effekter på den traditionella byråkratins etos.

I sin föresats att återuppräta byråkratins anseende, i synnerhet dess etos, tar du Gay ett tema i Webers författarskap till hjälp, dock inte något av de teman rörande rationalisering, modernitet eller makt som vi alla känner till, utan ett tema som inte uppmärksammats i lika hög grad som dessa. Det tema hos Weber som du Gay tar fasta på är formandet av personligheter inom avgränsade livsordningar (*Lebensordungen*), i synnerhet inom olika professioner, och exempel på hur Weber såg på denna problematik går att finna i tvillingföreläsningarna

”Politik som yrke” och ”Vetenskap som yrke”. I diskussionen av olika livsordningar är Webers huvudargument att det i det högt differentierade moderna samhället inte kan finnas någon universell etik, en sådan skulle vara bortom denna värld, utan det moderna samhället består tvärtom av många diskreta etiska sfärer, vilka varken utgör variationer på någon underliggande homogen universell moralisk princip eller formerar sig till någon hierarkisk ordning.

I sin analys av MacIntyre utgår du Gay från dennes moralfilosofiska arbete *After Virtue*, av Bauman från hans böcker *Modernity and the Holocaust* och *Postmodern ethics* och av Peters bland annat från hans *Liberation Management*. Trots de stora olikheter som existerar mellan dessa författare, förenas de av att de alla betraktar byråkratin som i högsta grad omoralisk och förkastlig, du Gay menar dock att deras kritik av byråkratin i grunden är förfelad i och med att den baseras på föreställningar om att det existerar en yttersta källa för moralen och att byråkratin förkastlighet beror på att den inte lyckas leva upp till denna moral. du Gay argumenterar för, och lyckas tycker jag på ett övertygande sätt visa, att under MacIntyres, Baumans och Peters’ respektive resonemang kring byråkrati ligger en föreställning om den kompletta, fullt utvecklade och homogena personen som ett absolut moraliskt ideal, vilket skall genomsyra hela samhället.

MacIntyre hämtar inspiration till sin byråkratikritik från kristen teologi, och för honom är byråkratin såväl ett uttryck för som en orsak till det moraliska förfall han ser i det moderna samhället, vilket bland annat tar sig uttryck i en försvagning av teismen och de religiösa världsuppfattningar på vilka han menar att moralen vilar. MacIntyres ideal är en person vars personlighet utgör en väl integrerad helhet och som tjänar Guds syften och på så sätt uppnår frälsning. Grunden för MacIntyres kritik av byråkratin är att den enligt hans förmenande har en fragmenterande inverkan på människors personligheter, således utgör byråkratin en antites till hans vision om att en universal etik skall genomsyra hela samhället genom vilken individen skall förmås övervinna den differentiering av personligheten som det moderna samhället, bland annat medelst byråkrati, frambringar.

Bauman å sin sida menar att byråkratin undertrycker varje individs medfödda inre förmåga att handla moraliskt riktigt och att det är på grund av den som den instrumentella, moraliskt indifferent, rationaliteten kan dominera det moderna samhället på bekostnad av alternativa moraliska principer. Baumans uppfattning

är att den i det moderna samhället förhärskande instrumentella rationaliteten, som alltså främjas av byråkratin, befriar den enskilde individen från ett individuellt moraliskt ansvar och på så sätt verkar den fragmenterande på en annars integrerad moralisk personlighet. För att underlätta för människor att utöva sin inre förmåga till moraliskt handlande, och således reintegrera deras moraliska personligheter, argumenterar Bauman för en postmodern etik, vilken syftar till att förverkliga ultimata moraliska mål förknippade med mänskligheten. Denna av Bauman förespråkade etik fordrar exempelvis av den enskilde byråkraten att denne tar ett personligt moraliskt ansvar för sina "tekniska" handlingar och beslut.

Peters' byråkratikritik slutligen, är en del av den tankeriktning inom organisationsteorin som kallas "new wave management", vilken betraktar byråkratin som förtryckande, skadlig för den personliga friheten och ett hinder för förverkligandet av en moralisk personlighet, allt beroende på att den inte låter människors personliga engagemang och ideal få någon plats i verksamheten. Byråkratin är fragmentiserande, och således av ondo, genom dess särskiljande av förnuft från känsla och plikt från nöje. Vägen bort från denna fragmentisering och till en homogen moralisk personlighet och självuppfyllelse går enligt Peters via ett maximalt "företagiserande" (*Businessing*) av människor och organisationer. Detta innebär att alla typer av organisationer skall reorganiseras enligt företagsprinciper och att människor skall anta rollen av entreprenörer. Peters' idealperson och absoluta moraliska måttstock är alltså den maximalt företagiserade personen och enligt honom leder en företagisering av organisationer och människor till att gränsen mellan arbete och nöje, känsla och förnuft suddas ut och att människor som en konsekvens av det uppnår individuell frihet och självförverkligande.

Med Webers uppfattning om etiska sfärer som stöd argumenterar du Gay för att MacIntyres, Baumans och Peters' respektive angrepp på byråkratin är poänglösa, beroende på att de genom sina anspråk på att en absolut moralisk princip skall genomsyra hela samhället, är oförmögna att inse att vad som är etiskt relevant och ändamålsenligt i en av det sociala livets sfärer inte nödvändigtvis behöver vara det i en annan. du Gay menar att de moraliska principer som är relevanta för exempelvis en politiker, en byråkrat och en entreprenör är och bör vara väsensilda, och vad varken MacIntyre, Bauman eller Peters kan förstå är, enligt du Gay, att byråkratins moraliska status inte kan avgöras utifrån

några andra etiska principer än dess egna. du Gays huvudargument i bokens första del är nämligen, i linje med Webers uppfattning, att byråkratin inte är att betrakta som moraliskt indifferent, utan som en i sin egen fulla rätt specifik sfär av det sociala livet, en *Lebensordnung*, med egna distinkta etiska principer. Bland dessa principer återfinns exempelvis följandet av regler, accepterandet av över- och underordning och åsidosättandet av dels externa lojaliteter, till exempel sådana baserade på släktskap och vänskap, dels privata etiska ideal under tjänsteutövningen.

du Gay visar vidare på hur MacIntyres, Baumans och Peters' byråkratikritik visserligen vilar på en Weberiansk begreppsapparat, framför allt begreppsparen instrumentell-värdeorienterad social handling och formell-substantiell rationalitet, men att deras användning av begreppen står i skarp motsättning till det sätt varpå Weber uppfattade och nyttjade desamma. du Gay visar exempelvis hur såväl MacIntyre som Bauman och Peters förvanskat begreppet "formell rationalitet" till att avse en begränsad omoralisk instrumentalism, beroende av godtyckligt valda mål, något som inte alls motsvarar vad Weber avsåg med begreppet. För honom var formell rationalitet inte detsamma som en omoralisk instrumentalism, utan vad den representerar är en indifferens gentemot ultimata etiska principers anspråk; en indifferens baserad på insikten om det moderna samhällets moraliska pluralism, det vill säga existensen av diskreta etiska sfärer, och om de långtgående och allvarliga konsekvenser som kan bli resultatet om man försöker ge en sfärs etiska principer primat i relation till och på bekostnad av de övriga sfärernas distinkta etiska principer.

Överhuvudtaget finner jag bokens första del mycket tilltalande och stimulerande, du Gay för där en sansad polemik med i högsta grad giltiga argument, i synnerhet uppfattningen om diskreta etiska sfärer, och det sätt varpå han tar Weber i försvar gentemot MacIntyres, Baumans och Peters' påhopp är mycket elegant och njutningsfullt att läsa. du Gay lyckas kort sagt på ett övertygande sätt i sin föresats att visa på orimligheten i MacIntyres, Baumans och Peters' respektive byråkratikritik.

I bokens andra del avhandlar du Gay de reformer som under 1980- och 90-talen i mindre eller större utsträckning drabbat den offentliga administrationen inom samtliga OECD-länder. Dessa reformer går under samlingsbeteckningen "New Public Management" och kortfattat har de inneburit en marknadsanpassning och en företagisering av den offentliga sektorn. Konkreta uttryck för denna

marknadsanpassning är till exempel införandet av resultatenheter, vilket innebär att man specificerar enheter inom administrationen och räknar på dess intäkter och utgifter, en övergång från anslagsfinansiering till intäktsfinansiering, vilket leder till att ekonomiska överväganden får överhanden framför regler och politisk hänsyn, och en förändring i synen på relationen mellan dem som brukar de tjänster den offentliga sektorn tillhandahåller och förvaltningen. De förra betraktas inte längre som medborgare, utan som kunder och förvaltningen som producent och försäljare, det vill säga relationen har övergått från att ha varit en politisk relation till att primärt betraktas som en marknadsrelation.

du Gay menar att marknadsanpassningen av den offentliga förvaltningen har inneburit att en domäns etiska principer, det kommersiella företagens och det privata näringslivets, har överförts till en annan domän, den offentliga administrationen, och hans argument är att denna utveckling, genom att undergräva den traditionella byråkratins etos, kan få synnerligen allvarliga konsekvenser. du Gay reser exempelvis farhågor gällande i vilken utsträckning den offentliga administrationens tjänstemän i framtiden skall kunna bevara sin integritet och redbarhet, när de strukturer vilka frambringar dessa egenskaper har försvagats eller förstörts. Han menar vidare att om den offentliga byråkratin betraktas i termer av, och drivs enligt företagsliknande administrativa principer, kan de långsiktiga kostnaderna för kortsiktiga ekonomiska vinster bli till exempel en mer utbredd korruption och en försvagad rättssäkerhet. Detta beroende på att pålitligheten och rättvisan i den byråkratiska behandlingen av fall under sådana förhållanden inte kan tas för given på samma sätt som under mer traditionella byråkratiska former. du Gay argumenterar därför kraftfullt för att den traditionella byråkratin i högsta grad fortfarande äger relevans för administrationen av liberala demokratiska stater och att den och dess etos inte är att betrakta som stående i motsats till demokratin, utan tvärtom i hög grad är en garant för ett rättmätigt demokratiskt styre.

I jämförelse med bokens första del tycker jag att den andra delen inte når upp till samma höga klass. När det gäller du Gays normativa diskussion kring farorna med att underminera den traditionella byråkratin och dess etos genom att införa administrativa principer vilka sätter ekonomisk hänsyn i första rummet, samt kring byråkratins oundgänglighet i dagens västerländska demokratier, tycker jag att hans argumentation är övertygande och bör tas på allvar. Det är du Gays mer empiriska resonemang som jag inte finner helt övertygande, beroende

för det första på att all den empiriska forskning som han refererar till rör förhållanden i antingen USA eller Storbritannien, men samtidigt är det tydligt att han anser att det empiriska stoffet har bärighet långt utanför dessa länder, vilket framgår av uttalanden liknande detta:

[T]his managerialist imperative for sharper definition of costs and outputs [...] has brought massive changes of organization, of approach and of ethos within contemporary public administration throughout the world (s.125).

Av allt att döma verkar det som om du Gay är omedveten om att omfattningen och konsekvenserna av marknadsreformerna varierar betydligt inom OECD, de har till exempel varit betydande i anglosaxiska länder, men av marginell betydelse i Norge. Sverige intar en mellanställning genom att reformerna här inte genomförts med samma stringens som i de anglosaxiska länderna och dess effekter har inte heller varit lika dramatiska (Sahlin-Andersson 2000). Detta förhållande gör att bärigheten och relevansen av ett så pass generaliserande påstående som det ovan kan ifrågasättas. Jag tycker dock inte att detta i någon nämnvärd grad förtar substansen i hans normativa argument. De står så att säga på egna ben.

Jag är för det andra tveksam till du Gays diskussion om hur den traditionella byråkratins etos påverkats av marknadsanpassningen. du Gays ståndpunkt är följaktligen att reformerna har haft mycket långtgående konsekvenser, han går till och med så långt som att tala om uppkomsten av en ny administrativ kultur inom den offentliga förvaltningen, vilket illustreras av uttalanden som detta:

The development of [...] the 'managerialist imperative' [...] has had a profound influence on the ethos of office in several ways (s. 126).

Det jag finner problematiskt är att den forskning du Gay åberopar som stöd för sin ståndpunkt, så vitt jag kan se, endast rör förändringen i attityder hos offentliga tjänstemän i ledande positioner (*senior officials*). du Gay tar inte upp frågan huruvida man kan finna samma attitydförändringar hos tjänstemän i lägre- och mellanliggande positioner, vilket ju i högsta grad är relevant i sammanhanget eftersom att de utgör förvaltningens "fotfolk". Tjänstemän i dessa positioner utgör såväl flertalet, som är de som utför huvuddelen av det dagliga arbetet inom förvaltningen. Det kan visserligen mycket väl vara så att det har skett en attitydförändring även hos dessa kategorier av tjänstemän, men mot bakgrund av citaten ovan, i vilka du Gay som synes inte begränsar sig till tjänstemän i högre positioner utan talar om förvaltningen som helhet, tycker jag att det faktum att du Gay inte behandlar frågan utgör en brist.

Mina invändningar till trots, anser jag sammantaget att *In Praise of Bureaucracy* utgör ett för en bred publik läsvärt arbete, som förtjänar att läsas och diskuteras av såväl forskare från olika discipliner, som politiker och andra personer verksamma inom den offentliga administrationen.

Referenser

Albrow, M. (1972) *Byråkrati. Historia, teori, praktik*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Sahlin-Andersson K. (2000) "National, International and Transnational Constructions of New Public Management", *Score Rapportserie*: Stockholms universitet.

recension

AV LENNART G. SVENSSON

Sociologiska institutionen. Göteborgs universitet

Johan Edman (2001) *Stadsplanering som professionellt verksamhetsfält. En studie av yrkesgrupper och deras arbete*. Acta Universitatis Upsaliensis nr 48, Uppsala

Stadsplanering är en väsentlig del av den offentliga miljön, därigenom är den nära knuten till politiska och medborgerliga intressen. Vi ser dagligen exempel på detta i mer eller mindre animerade diskussioner. Stadsplanering är också en viktig del i arkitekturens teori och historia, och avhandlingar och andra böcker om stadens historia väcker ofta stort intresse. Stadsplanering är en del av det vidare begreppet samhällsplanering, och det var ursprungligen ”fastläggande av gränslinjer mellan byggnadskvarter och gator m.m. i en stad för att långsiktigt ordna bebyggelsen och undvika konflikter” (Nationalencyklopedin). I Standard för svensk yrkesklassificering anges under det andra yrkesområdet, arbeten som kräver teoretisk specialistkompetens, och som därmed kan kallas för professionella: stadsplanearkitekter, stadsplaneingenjörer och stadsplanerare. (Planerare utgör numera tillsammans med arkitekter, inredningsarkitekter och landskapsarkitekter en av de fyra huvudspecialiteterna inom arkitektyrket.) Vägen till denna avgränsning inom arkitektverksamheten använder Johan Edman som illustration i sin avhandling till hur yrkesgrupper i relation till varandra formar sin professionella verksamhet.

Empiri

Avhandlingen är mycket elegant disponerad i fyra delar: problematisering, konceptualisering, operationalisering och generalisering. Eftersom den empiriska operationaliseringen emellertid är en illustration snarare än en applikation av begrepp och prövning av hypoteser, är denna ordning mera formmässig än innehållslig, och man kan därför gärna välja att kort sammanfatta den historiska

delen först. Utifrån sekundärmaterial som är väl kategoriserat i översiktsarbeten, personbiografier, yrkesmonografier och doktrinskildringar (s.72ff) redogör Edman först översiktligt för stadsplanering som professionellt verksamhetsfält i Sverige under fyra sekel (kap. 6). (Här och var betonas planerarnas visualiserings- och kommunikationsmetoder samt retoriska och kommunikativa strategier. Ibland pekas mål- och programmaterial ut som från föreningar och pamfletter och programskrifter, vilket skulle kunna kallas diskursivt material - talet som refererar till jurisdiktionen till skillnad från vad man faktiskt utför som planerare, t ex att författa stadsplaner. Någon sådan skillnad diskuterar dock inte Edman.)

Många städer i landet härrör från medeltiden, andra grundades under 1600-talet, och syftena var försvar och handel. Under 1800-talets slut och under 1900-talet grundades också ett stort antal städer men då utifrån industrialiseringen. Den första nationella byggnadsstadgan tillkom 1874 som föreskrev att varje stad skulle ha en stadsplan. 1907 års stadsplanelag gjorde det möjligt att föreskriva enskilda byggnaders utformning, och med 1947 års byggnadslag började en mera ständigt utveckling av stadsplaner genom snabbare urbanisering och ökande standardkrav på hus och fysiska miljöer. Nuvarande plan och bygglag tillkom år 1987.

Militär och civil stadsplanering fungerade parallellt fram till 1800-talet, då civilingenjörerna fick en egen utbildning som skilde dem från militärerna och arkitekterna fick en utbildning som skilde ut dem från ingenjörerna. Syftena med stadsplaneringen har skiftat från att huvudsakligen ha rört sig om befästningar, handel, hygien och brandrisker till att idag handla om att göra städer socialt, ekonomiskt och ekologiskt uthålliga och hållbara (s.86). Samtidigt har planerarnas huvuduppgift bestått i att visualisera politiska och ideologiska idéer, och det är det viktigaste skälet, enligt Edman, till att se planeringen historiskt som en kontinuerlig verksamhet där de centrala arbetsuppgifterna kan ses som konstanta (s.88). Författarna till stadsplaner övergick under tiden 1870-tal till 1910-tal från att vara mest lantmätare till att vara fler ingenjörer och arkitekter (s.90). Stadsplanering infördes som akademiskt ämne 1915, och den första professuren tillsattes 1947.

Fyra delfall som ger avhandlingen en kreativ uppläggning får sedan ytterligare illustrera begreppsutvecklingen och analysmodellen. Det första ska visa att flera olika yrken samtidigt gjorde anspråk på samma arbetsuppgifter och att fältet därigenom kan sägas från början ha varit mångprofessionellt. Det andra fallet handlar om överintendentämbetet som från 1697 ansvarade för landets

offentliga byggnader. Innehavarna där bestod först av fem arkitekter i rad, sedan en jurist och ett stycke in på 1800-talet kom så fyra militärer i rad innan arkitekterna återkom på posten (s.99). Det tredje fallet handlar om 1900-talets moderna stadsplanering som hörde ihop med den kommunala planeringen och med stadsarkitekter som tog stöd i vetenskaplig kunskap och som började utgå från planeringens problem på ett nytt sätt. Föreningen Sveriges Stadsarkitekter bildades 1924 med stadsarkitekter i 23 städer, och de krävde bland annat att stadsarkitekter skulle vara obligatoriska i byggnadsnämnderna. Det fjärde fallet beskriver Uno Åhréns tvärfackliga strategi. Från 1930-talet började man istället för stadsplanering använda det vidare begreppet samhällsplanering och se den som en metod för att förverkliga den moderna välfärdsstaten, och därmed drogs också andra yrkesgrupper än arkitekter åter in i verksamheten och en planerarprofession höll på att etableras, menar Edman (s.109). Professionsstrukturen började övergå från en segmenterad till en uniprofessionell struktur samtidigt som verksamhetsfältet divergerade. Planeringsverksamheten expanderade kraftigt från 1947 års bygglag och nådde sin kulmen med det s.k. miljonprogrammet. Försök gjordes att skapa en planerargrupp sammansatt av olika yrken och en tvärfacklig strategi med arkitekterna som överordnade. Men planerarna fortsatte att ha sin identitet i de egna yrkena och man var tillbaka i en segmenterad professionsstruktur.

Begrepp

Edman hävdar att studier av professioner ofta inneburit att en egenskapsmodell eller en konfliktsmodell tillämpats utan närmare analys av de faktiska relationerna på ett fält eller i en verksamhet. Den arbetsmodell som Edman anvisar börjar med verksamhetsfältet eller arbetsuppgifterna, därefter identifieras de yrken eller professioner som har gjort anspråk på centrala arbetsuppgifter på detta fält, därefter ska relationerna i det professionella systemet identifieras och analyseras. Så ska externa faktorer identifieras och tas med i analysen. Först därefter ska man välja och applicera en viss teori (s.20). Själv tar han sin utgångspunkt hos Andrew Abbott (1988) och dennes systemansats för att studera professioner och professionellt arbete. Abbott sätter i centrum det han kallar jurisdiktionen. (Lat. iurisdíctio 'rättskipning', av juris och díctio 'yttrande', 'muntligt framförande', 'framställning', rätt att utöva rättskipning och döma). Med det menas banden mellan en profession och dess arbete eller det som sammanlänkar professionen

med arbetet. Tillträde till en viss jurisdiktion skapas genom det offentliga erkännande som en profession har med sin i viss utsträckning abstrakta kunskapsbas. Edman definierar jurisdiktion som den offentligt erkända rätten att utöva en yrkesverksamhet på ett givet verksamhetsfält (s.47), eller rätten att formulera och lösa de centrala problemen på ett givet verksamhetsfält (s.59), eller rätten att legitimt utöva yrkesverksamhet på ett fält (s.60).

Begreppsramen utgörs av ett professionellt system eller en professionsstruktur, ett verksamhetsfält och en jurisdiktion. Begreppet professionsstruktur definieras som "sammansättningen av yrkesgrupper inom ett professionellt system som refererar till ett givet verksamhetsfält" (s.40) eller som "sammansättningen av professioner och professionssegment på ett givet verksamhetsfält" (s.41). Professionsstrukturen kan vara uniprofessionell, multiprofessionell eller segmenterad. Edman går på så sätt förbi det klassiska definitionsproblemet och definierar bara professioner grovt med Abbott som yrkesgrupper vars problemlösande arbete är baserat på abstrakta kunskaper. De tas för givna i analysen som dock förutsätter att de är "relativt koherenta enheter" (s.41).

Svensk stadsplanering har varit multiprofessionell sedan 1600-talet, d.v.s. flera professioner har haft jurisdiktion på detta verksamhetsfält både samtidigt och vid olika tidsperioder (s.120). Efter sekelskiftet 1900 skedde en konvergens, först uppstod en segmenterad struktur som senare och särskilt kring mitten av 1900-talet utgjorde en uniprofessionell struktur som återgick till en segmenterad struktur, delvis som ett resultat av arkitekternas tvärfackliga strategi. Med stöd av de historiska illustrationerna dras sedan följande två mera generella slutsatser. En multiprofessionell struktur kan övergå i en uniprofessionell struktur bara om den först passerar ett stadium med en segmenterad struktur, vilket förra hälften av 1900-talet visade. Och omvänt kan en uniprofessionell struktur övergå i en multiprofessionell struktur bara om den passerar via en segmenterad struktur, vilket tiden efter 1970-talet kan illustrera. När en multiprofessionell struktur börjat konvergera till en segmenterad, är det en öppen fråga om den fortsätter att utvecklas i riktning mot en uniprofessionell struktur. Detsamma gäller utvecklingen från en uniprofessionell till segmenterad struktur. Den segmenterade strukturen representerar ett tillstånd av instabilitet och tvekan med en oklar arbetsfördelning. Då är jurisdiktionen mera formbar och det är lättare att förändra positionerna på fältet. Det torde innebära att professionella aktörers möjligheter att agera ökar. Den segmenterade strukturen utgör i sig ett formativt

moment.

Begreppet verksamhetsfält anknyter till Bourdieus fältbegrepp d.v.s. "ett system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som kämpar om något för dem gemensamt" (s.44). Verksamhetsfältet består av tre analysnivåer: verksamhetsfält, professionella arbetsuppgifter och centrala arbetsuppgifter. Under 1900-talets första hälft divergerade verksamhetsfältet genom att arkitekterna förde in fler arbetsuppgifter på fältet under inflytande av den kontinentala stadsplanedebatten som ett yttre villkor eller ett formativt moment, samtidigt som professionsstrukturen konvergerade. Det behöver inte innebära någon motsättning. Med stadsarkitekternas etablering ser man att arkitektkåren divergerade inom sig i riktning mot segmentering, vilket inledde en konvergens i det professionella systemet som konsoliderades i uniprofessionell riktning.

Planerare uppstod som positioner inom offentliga myndigheter, knutna till lokalstatens utveckling, först i städerna och senare i kommunerna. (Här hade det varit på plats med en översikt över statens utveckling. Då hade man fått med något om den svenska ämbetsmannatraditionen och ingenjörerna som ämbetsmän, vilket kunde tjänat som en förklaring t.ex. till att de militära ingenjörerna besatte överintendentämbetet under 1800-talet.) Det antyds i det sammanhanget hur staten använt professioner för att utföra vissa uppgifter. Statens utvidgning, decentralisering och senare tillbakadragande spelar stor och avgörande roll för att etablera och reproducera fältet, och arbetsuppgifterna består delvis av myndighetsutövning. Intressenterna eller aktörerna har varit lokala politiska och administrativa organ som magistraten, kommunfullmäktige och kommunstyrelse (och nu en del av stadsbyggnadskontoren), byggare, brukare och allmänhet. Behoven har identifierats av statliga organ, och det har knappast handlat om en marknad för planerartjänster som i andra professioner varit drivande för att etablera fältet. Något försök till en sådan aktörsanalys gör dock inte Edman.

Den grundläggande uppgiften för stadsplanerare är att genom främst visualisering konkretisera och materialisera politiska ideologier. I den meningen är stadsplanerarna nära knutna till politik. De är vidare styrda av lagar och förordningar och har därvid en del av sin legitimitet. De saknar också egentlig marknad och styrs istället ekonomiskt av myndigheter. Stadsplanering är således politiskt, rättsligt och ekonomiskt bara i mycket begränsad utsträckning ett autonomt fält. Detta diskuteras emellertid knappast i avhandlingen, som i sitt mini-

mala och strama format (130 sidor enligt institutionens rekommendation) saknar vissa inslag.

Jurisdiktionen är en relation mellan en yrkesgrupp och dess konkreta arbete, som medierar och reglerar detta förhållande. Denna inriktning på professionellas arbete, utgör till skillnad från många andra studier en mycket lovvärd ambition. Jurisdiktionen definieras som ”den offentligt erkända rätten för en profession att utöva yrkesverksamhet på ett givet verksamhetsfält” (s.47) eller ”den offentligt erkända rätten att formulera och lösa de centrala problemen på ett givet verksamhetsfält” (s.59) eller ”den offentligt erkända rätten att legitimt utöva yrkesverksamhet på ett fält” (s.60). Men det framgår ändå inte att kärnan i denna relation handlar om legitimitet (d.v.s. den process eller det band varigenom ett socialt system rättfärdigas av sina medlemmar), vilket skulle ligga bakom både staters och professioners intresse. Det som bestämmer jurisdiktionen är enligt Edman: (A) S.k. formativa moment (s.62) eller historiska kriser och förändringar. (B) Staten och de politiska institutionerna som kan sägas använda professioner för vissa funktioner och att styra med delvis autonoma professioner. Statliga myndigheter kan också utfärda legitimationer. (C) Professionerna kan agera t ex genom att utestänga andra konkurrerande yrkesgrupper från en viss jurisdiktion. Det är den abstrakta kunskapen som är medlet, och den är sammansatt av problemlösande kapacitet och symboliska värden i varierande mängder (s.66). Legitimitet är målet och medlet är abstraktion (s.67). Professioner kan sägas ha legitimitet i kraft av kunskap och beprövad erfarenhet på ett fält, där vissa tjänster har en marknad. Legitimiteten består delvis i kodifierade regler som t.ex. plan- och bygglagens formulering om att byggnadsnämnder ska ”till sitt biträde ha minst en person med arkitektutbildning” (1987 kap 11, §4), och delvis av allmänhetens eller brukarnas förtroende. Vari legitimitet består och hur den uppstår och återskapas diskuteras emellertid inte heller i avhandlingen, vilket gör att syftet med kapitel fem, nämligen, ”att försöka precisera jurisdiktionsbegreppet” (s.59) genom ”att närmare förbinda detta med legitimitet” knappast uppnås.

Slutsatser

I sin sammanfattning som innehåller slutsatser hävdar Edman att han visat hur Abbotts teori om professioners utveckling kan tolkas, konkretiseras och systematiseras (s.130). Antagandet att det skulle råda överensstämmelse mellan den

professionella strukturen och verksamhetsfältet har enligt Edman inte fått empiriskt stöd. Avhandlingen har istället visat att planeringsfältet under 1900-talet snarare divergerade samtidigt som professionsstrukturen konvergerade. Att de inte hör närmare ihop beror på att jurisdiktionen som ett mellanled reglerar relationen mellan professionella system och vidhängande verksamhetsfält. Det betyder för det första att de tre analysnivåerna: professionssystemet, verksamhetsfältet och jurisdiktionen måste skiljas åt tydligt. För det andra, fokuseringen på jurisdiktionen ställer den mellanprofessionella relationen i centrum. För det tredje väljer man en specifik förklarande teori först sedan de analytiska förutsättningarna utförligt klarlagts. Dessa tre s.k. metodologiska implikationer kan därmed sägas vara styrkta.

Avhandlingens huvudfråga är hur relationen mellan yrkesgrupper och deras arbetsuppgifter etableras, utvecklas och reproduceras samt hur detta bäst låter sig analyseras (s.18). Det övergripande syftet är att ingående problematisera och analysera relationen mellan professionella yrkesgrupper och deras centrala arbetsuppgifter på ett för flera yrkesgrupper gemensamt verksamhetsfält, samt att i grunden undersöka hur denna relation etableras, utvecklas och reproduceras (s.19). Det är ett ambitiöst och för professionssociologin väsentligt syfte. Men det är i sin allmänna form inte helt lätt att avgöra om det uppnås. Avhandlingen har vidare tre delsyften: att skapa en begreppsutveckling för att analysera denna relation; att skapa en analysmodell som kan användas för att undersöka hur professionella system utvecklas i samspelet med vidhängande verksamhetsfält samt att applicera analysmodellen på den svenska stadsplaneringens verksamhetsfält för att därmed tydliggöra modellens logik, innebörd och implikationer. Det första och tredje syftet uppnås, medan det andra är mera tveksamt just genom att begreppet legitimitet som en del av jurisdiktionen knappast blir avklarat. Avhandlingen ger ändå viktiga bidrag genom att problematisera och utveckla centrala begrepp i professionssociologin, samtidigt som stadsplanering på ett kreativt sätt får illustrera denna begreppsutveckling.

Referenser

- Abbott, A. (1988) *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor*. Chicago: The University of Chicago Press
- Plan- och bygglagen, SFS 1987 och senare ändringar
- Standard för svensk yrkesklassificering. SCB 1998

recension

AV JAN EKECRANTZ

Institutionen för journalistik, medier och kommunikation
Stockholms universitet

Bengt Larsson, *Bankkrisen, medierna och politiken: offentliga tolkningar och reaktioner på 90-talets bankkras*. Göteborg Studies in Sociology No 3, 2001

Ämnet för avhandlingen, skriver Bengt Larsson, är relationen mellan det ekonomiska systemet och samhället i övrigt och den kan därför sägas placera in sig i den klassiska sociologiska traditionen. Den är samtidigt kultursociologisk och diskursanalytisk, med en inriktning som vuxit sig stark vid göteborgssociologen under det senaste decenniet. I fokus står 1990-talets bankkras och hur den verkade i samhället och i politiken. För det första ställs frågor om hur "krisen" definierades. Hur uttolkades den i offentligheten? Hur inramades problembilder, orsaker, åtgärder utifrån skilda teoretiska och politiska perspektiv? För det andra gäller det reaktioner och styrningsförsök. Vilka var reaktionerna inom olika offentligheter och institutioner och hur försökte samhället och olika grupperingar styra ekonomin och kreditmarknaden med opinionsmässiga, politiskt-administrativa och rättsliga medel? Dessa övergripande frågor svarar mot avhandlingens två huvuddelar. Bland inspirationskällorna återfinns några av vår tids mest uppburna samhällsteoretiker. Materialet består av en stor mängd tidningstexter, mest ledare och debattmaterial, men också av utredningsmaterial, riksdagstryck, enkäter och sekundärdata.

Kreditförlusterna under 90-talet första år framkallade en omfattande debatt med många konkurrerande förslag om vari problemen egentligen bestod, om de var ekonomiska eller politiska, moraliska eller rättsliga. Den mediala offentligheten fylldes med "information, argumentation och offentligt klander". Författaren framhåller att politik mycket handlar om problemformulering, definitionskamp och kontroll över dagordningar för det offentliga samtalet. Allt detta utspelar sig på olika, mer eller mindre offentliga, arenor, inte minst i nyhetsmedierna, arenor till vilka olika grupper har olika grader av tillträde.

När det gäller mediernas roll i offentligheten utgår författaren från den konventionella men inte oomstridda distinktionen mellan medierna som arenor och som aktörer av egen kraft med en självständig "beskrivnings-makt". Utifrån aktörsperspektivet blir det intressant att se vilka relationer mediasystemet har till andra system eller institutioner i samhället. Författaren urskiljer tre sådana. För det första har medierna effekter på politiken och den allmänna opinionen. För det andra har de en komplicerad relation till ekonomin, t ex i form av en "ekonomisering" av samhällsrapporteringen, i takt med den ekonomiska expertisens stärkta position – i sin tur kopplad till nyliberala politiska tendenser. För det tredje konstateras att medierna också har relationer till samhällets rättssystem och myndigheter, som t ex när de agerar dömande instans i olika affärer, skandaler och härvor. De var många under bankkrisen.

Tre teoretiska perspektiv på politik och styrning presenteras, teorier som Larsson funnit vara de mest användbara för avhandlingens första del, till att börja med. Det rör sig om Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu och Michel Foucault, som hur olika vi än brukar uppfatta dem bl.a. har det gemensamt att de kan hjälpa till att klargöra, dels vad olika grupper i samhället har för möjligheter till problematisering och styrning, dels hur problematisering kan omvandlas till styrning. Det de också har gemensamt är betonandet av politikens diskursiva karaktär.

Habermas bidrar med det rationella eller förnuftiga samtalets, det politiska problemformulerandets strukturella villkor, under de ständigt närvarande hoten från snäva statsintressen, expertsystem och kommersialism. Var kan grundläggande moraliska frågor utgående från livsvärldens förhållanden och erfarenheter diskuteras? Detta ser författaren som ett "underifrånperspektiv". Från Bourdieu hämtas ett fokus på de institutionella eliternas dominans över det politiska fältet och de maktinstrument de förfogar över – eliter som ser sig som representerande ett allmänt samhällsintresse. Denna "ovanifrånstyrning" kräver naturligtvis legitimitet och den är utsatt för ständiga hot i offentligheten. Foucaults studier av maktens (mikro)tekniker anlägger varken ett ovanifrån- eller underifrånperspektiv. Makten är decentrerad och utövas överallt där kunskaper produceras och används. Därför blir också "politik" något som är knutet också till den vetenskapliga världen med dess problemformulerings-tekniker. Det som måste studeras är därför de diskurser som skapar bestämda kunskapsobjekt.

I ett samtidshistoriskt kapitel täcker författaren efterkrigstiden fram till den

finansbolagskris som utlöstes hösten 1990. Vi träffar på en rad politiker, myndighetspersoner, experter, ekonomer, journalister, bankdirektörer, organisationsföreträdare och andra, vid tiden verksamma inom regering, riksdag, myndigheter, institutioner och organisationer. Det är en historieskrivning som sedan förs fram till den ekonomiska återhämtningen kring 1995.

På ledarsidorna hade styrkorna formerats så att borgerliga skribenter stödde den borgerliga regeringen samtidigt som man av ideologiska skäl måste vara kritisk mot statligt ägande. Vänsterskribenter krävde både statliga och privata huvuden på fat. Från de anklagades sida talade man om ”missriktade mediala syndabockskampanjer”. I *DN* och *SvD* tonades problemen ner och man var mest bekymrad över förtroendet för kreditmarknadens aktörer och för de marknadsliberala doktrinernas överlevnadsförmåga.

Fyra teman utkristalliserade sig i debatten om hur krisen skulle tolkas: var det en kris eller inte, vad hade orsakat den, vilka drabbades, eventuellt orättvist och hur skulle krisen åtgärdas. ”Ifråga om krisens existens var det journalister och drabbade som lyfte fram kristendenser”, banker och myndigheter tonade ner allt. Aktörernas positioner kunde ofta förutsägas efter den politiska eller institutionella hemvisten. Både politiker och ekonomer stod som grupper på båda sidor om flera konfliktlinjer.

Det här var mycket en elitdebatt, säger Larsson, och konstaterar att det intrycket till stor del följer av själva materialurvalet. De deltagande är olika slags företrädare och ansvariga och de är experter och forskare – som alla utifrån sina intressen utvecklar olika strategier. Här finns en skillnad mellan experter knutna till privata eller offentliga inrättningar å ena sidan, och å den andra ”fristående” ekonomer. Den institutionella hemvisten tar sig bl.a. uttryck i att man positionerar sig i förhållande till andra inom samma fält, politiker gentemot andra politiker, ekonomer i förhållande till andra ekonomer. För nyhetsjournalister innebär den massmediala hemvisten att man till följd av medielogiken ser krisen mer som en tillgång än som ett problem.

Från William Gamson hämtar författaren begreppet ”resonans”. För att få genomslag i offentligheten måste tankar ha en klangbotten i redan etablerade diskurser. Det kan vara ”ekonomisk teori” eller ”nyliberal politisk praktik”, men också politiskekonomisk kristeori och sociologisk anomiteori. I tre kapitel gör Larsson en grundlig genomgång av problemkonstruktioner, orsaksförklaringar och åtgärdsförslag, avslutningsvis schematiserade i en renodlad rekonstruktion

av fem olika tolkningspaket. Här ingår metaforer, slagord och andra symboliska anordningar. De övergripande tolkningspaket som resonerar med större kulturella teman vinner lättare ankläng i offentligheten. De fem identifierade tolkningspaketen ges beteckningarna nedtoning, försvar, rättvisa/moral, effektivitet och funktion.

Vad resonerar då dessa tolkningspaket med? Larsson skiljer mellan ”subjektivt etablerade föreställningar” (‘Weltanschauungen’) och ”objektivt etablerade teoretisk-praktiska perspektiv och diskurser” (‘cultural themes’) och fokuserar på de senare: ”Frågan är i relation till vilka etablerade ekonomisk-politiska och mer allmänna kulturella teman som de olika tolkningspaketen kunde framstå som rimliga och självklara?” (s.129). Nedtoningspaketet anslöt till idén om ett reningsbad och försvarspaketets starkaste resonans var i syndabocks-motivet. Rättvise- och moralpaketet fann resonans i traditionell socialdemokratisk politik och den politiska ekonomins kritik av borgerliga och ekonomiska marknadsliberala harmoniteorier. Effektivitets- och funktionspaketen resonerade med neoklassisk ekonomisk teori (fria marknader som självreglerande jämviktssystem) respektive politisk nyliberalism.

Reaktionerna på krisen och försöken till styrning ses i termer av relationer mellan olika delsystem. Utgångspunkten är en renodling av Habermas’ uppdelning mellan offentlig och privat sfär å ena sidan och de politiska och ekonomiska systemen å den andra. Stiliseringen (se fig. sid. 134) utesluter avsiktligt olika ”motcykler”, som politisk styrning av opinionsbildningen, ekonomisk styrning av konsumtionsstrategierna och förvaltningsstyrning av politiken. En annan avgränsning som görs är att medierna inte finns med explicit i modellen, vilket gör att deras roll som självständiga aktörer mer eller mindre definieras bort – trots konstaterandet att påtryckningskampanjer givetvis kan initieras i medierna och att de också kan ha försorg om styrning via kunskap och information.

Förtroende, legitimitet och risker, förväntningar och reaktioner är grundläggande för hur ekonomin fungerar. Ekonomiska ”realiteter” är inbäddade i andra, sociala, kulturella och kommunikativa kontexter. Systemvärldens ekonomiska, respektive politisk-administrativa sfärer, tenderar att utdifferentieras ur livsvärlden. En huvudfråga för fortsättningen blir i vad mån livsvärldens förhållanden och erfarenheter kan göra sig gällande i systemvärldarna och under vilka förutsättningar. För Habermas skulle detta vara möjligt just i krissituationer.

Allmänhetens, medborgarnas, reaktioner på krisen studeras i två olika mate-

rial: dels befintliga opinionsmätningar, dels i "folkliga" reaktioner såsom de organiserade i TV-debatter, insändarsidor m.m. Bankkundernas reaktioner undersöks dels genom klagoärenden till olika inrättningar, dels genom organiseringen av bankkonsumenter.

När det gäller opinionsmätningarna så används SOM-undersökningarnas mätningar av förtroendet för bankerna. De visar på ett kraftigt sjunkande förtroende hos det svenska folket från 1990. Under 1992 och 1993 låg förtroendet på en bottennivå, för att sedan stiga något och parkera sig på en ganska låg nivå så långt de redovisade mätningarna sträcker sig. Larssons tolkning är att svängningarna mindre speglar kundernas egna erfarenheter än generella opinionssvängningar och ett allmänt "krismedvetande" med ursprung i "medias uppmärksamhet på kreditförluster, räntegap, fallskärmar, bankstöd, spekulation o.s.v." (s.152). Flera omständigheter ger stöd för den tolkningen, men vad mäter egentligen dessa förtroendemått och vilka är orsakerna till svängningarna? Det är inte särskilt långsökt att tro att just kampanjer och TV-debatter, med omgivande kvällstidningsuppmärksamhet, hade opinionseffekter. Man borde därför ha tillskrivit denna "populära" och mycket kritiska diskurs en betydelse, inte bara som ett mått på allmänhetens reaktion på krisen, utan också för själva konstruktionen av krisen. Författaren skriver själv: "Att bankkrisen också problematiserades på helt andra arenor kan här illustreras (med rocktexter)" (s. 154). Varför behandlas de då inte i samband med problembilder, orsaksförklaringar och åtgärdskrav, vilka genom avhandlingens uppläggning kommit att framställas som rena elitangelägenheter? Eliten konstruerar krisen och allmänheten reagerar på dess konstruktioner. Är det inte också så att eliterna reagerar, t ex genom att panikslås, bland annat på grund av vad TV och kvällspressen ställer till för dem? Genom det sätt varpå avhandlingsarbetet organiserades kom det här spelet att, i stort, undandras sökljuset. Niklas Luhmann, vars systemteoretiska tänkande annars varit en viktig inspirationskälla för Larsson, reflekterade kring detta spel i sin sista bok: "...there are clear couplings between the media system and the political system. (...) News reports in the media usually demand a response within the political system, and this response generally reappears in the media as commentary." (Luhmann 1996/2000, s. 67)

De politiska reaktionerna undersöks genom att se på hur partierna positionerade sig när det gällde åtgärderna och vilka förslag som de politiskt tillsatta utredningarna kom med. Partiernas ståndpunkter studeras i utskottsbetänkanden och reservationer under tiden 1991-2000, först under borgerlig, sedan soci-

aldemokratisk regering. Konfliktlinjerna gick igen. De borgerliga förespråkade privatisering och konkurrens, vänster- och miljöpartister förespråkade statlig styrning och statligt ägande. Socialdemokraterna var splittrade eller intog mellanpositioner. ”Sammanfattningsvis gick således många av linjerna från de tolkningspaket och konfliktlinjer som fanns i den offentliga debatten igen i riksdagen” (s. 193f).

Utredningar inleddes om rutiner i kredithandläggningen och om eventuell brottslighet. Vad ledde då detta till? Av totalt 250 anmälda kreditengagemang ledde 8 till åtal. Det var många omständigheter som gjorde att det var svårt att driva de här fallen. Banksekretessen var en. En annan var svårigheterna att fastställa uppsåt.

Det offentliga utredningsväsendet ägnas ett särskilt avsnitt. Här bryts allmänhetens och politikens uppfattningar mot ”experternas”. Här möter de normativt grundade argumenten den faktaunderbyggda sakkunskapen. Den borgerliga regeringen tillsatte Bankkriskommittén, som skulle arbeta fram ett mer funktionsdugligt system grundat på erfarenhet och förnuft. Det blev inget slutbetänkande på grund av inre motsättningar. När socialdemokraterna kom tillbaka tillsatte de Banklagskommittén. Den skulle bl.a. se till vilken anpassning till EU som krävdes. Detta var 1995 när Sverige just blivit medlem. I kommitténs arbete betonades ”systemfunktionalitet” och ”effektivitet”, mer än konsumentskydd.

Tyngdpunkten kom därmed att förskjutas i regleringsansatserna. Kraven gick åt olika håll, men tendensen gick i riktning från marknadsintervenerande mot marknadskonstituerande regler och från normerande (detaljreglerande) till effektiviserande (systemreglerande) styrning. Med detta facit och det rika materialet i övrigt som utgångspunkt kunde författaren nog ha fört en mer långtgående diskussion om ekonomi och samhälle, medier, makt och politik mot seklets slut. Här hade det också varit på sin plats att vid sidan av Habermas och Luhmann även låta Bourdieu och Foucault delta i den diskussionen. En diskussion som också gärna kunde ha givit en mer fokuserad belysning av olika expertgrupperingars roll i politik, förvaltning och medier under den aktuella perioden.

Dessa recensentreflektioner till trots måste det konstateras att Bengt Larsson åstadkommit en synnerligen välgjord avhandling, med en väl avvägd balans mellan teoretiska och empiriska avsnitt (och med undersökningsteknikaliteter förpassade till en bilaga). Den förtjänar att uppmärksammas även utanför den sociologiska världen, då den utsätter aktuella samtidsfrågor för en grundlig teoretisk

reflektion och empirisk belysning.

Referens:

Luhmann, N. (1996/2000) *The Reality of the Mass Media*, Stanford, Cal:
Stanford Univ. Press

recension

AV MARTIN PETERSON

Zoran Slavnic (2000) *Existens och temporalitet. Om det samtida flykting-skapets komplexitet*. Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet; 19

Zoran Slavnic's avhandling *Existens och Temporalitet* är en sammanläggning av sex fristående artiklar som kompletterar varandra i ett lyckat mönster av tematisk sammanhållning. Utgångspunkten är sex infallsvinklar på ett genomgående tema som i sin tur haft sitt ursprung i ett samnordiskt forskningsprojekt om Bosniska flyktingars situation och villkor i Skandinaviska länder. Skälen till att genomföra ett sådant komparativt projekt har varit väl motiverade genom nya omständigheter på såväl det internationella som det nationella planet. På den internationella scenen sågs murens fall och på den nationella framväxten av en annan politisk syn på invandring och flyktingpolitik på det nationella planet.

I det här speciella fallet förekommer en rad faktorer av ny karaktär som gör såväl ett projekt som en avhandling om mottagning av flyktingar från f.d. Jugoslavien till en betydande angelägenhet. Dels har den svenska invandringspolitiken kommit att skifta fokus för att få en förändrad inriktning, dels har Balkan aldrig tidigare varit källan till massflyktingar undan inbördeskrig och etnisk rensning. Jugoslavien har förvisso under tidigare skeden som under 50- och 60-talen försett svensk industri med arbetskraftsinvandring men det har då rört sig om begränsade populationer, som automatiskt fick en säkrad ställning i det svenska samhället eftersom den var mer eller mindre handplockad.

Emellertid har Sverige sedan dess hunnit förvärva ett rykte som ett progressivt och flyktingvänligt land. Denna bild förstärktes av den svenska invandringspolitik som skapades av Kjell Öberg och hans närmaste medarbetare under tidigt 1970-tal. Detta gjorde Sverige till ett självklart mål för många presumtiva flyktinggrupper. Konflikter och politisk förföljelse under 1970- och 80-talen till-

förde Sverige nya flyktingpopulationer från olika delar av Tredje världen. Så länge konjunkturerna och sysselsättningen låg på acceptabla nivåer ingick denna flyktingmottagning i Sveriges internationella obligationer icke minst för att upprätthålla en godtagbar självbild.

Under det kalla kriget betraktades flyktingar från öst till väst som politiska trumfkort. Det var aldrig fråga om några större grupper och de ingick i ett större säkerhetspolitiskt förhandlingsmönster, abrupt bröts med kalla krigets upphörande. Nu befarade man i väst att en stor arbetskraftsvandring skulle äga rum från f.d. Sovjetblocket till de arbetsmarknadspolitiskt mycket ansträngda men i stort och jämförelsevis påtagligt välmående ekonomierna i väst. Dessa farhågor kom på skam i början av 90-talet. Det var precis i detta skede som inbördeskrigen i f.d. Jugoslavien bröt ut på allvar.

Man hade länge från en europeisk parkettplats kunnat iaktta hur kriget närmade sig dag för dag utan att någon, vare sig från europeiskt eller Jugoslaviskt håll, gjorde något för att hejda det. Det verkade som om ingen riktigt på allvar trodde att detta var verklighet och att konsekvenserna skulle bli fullt så förödande som de blev. Allra minst var man, varken från mottagarländer eller flyktingkällorna, beredd på att väldiga flyktingströmmar helt plötsligt skulle uppträda.

Det fanns ingen upptränad massflyktingkultur från Balkan. Ingen av de etniskt förföljda grupperna (i stort bosniaker och kosovoalbaner) hade tillnärmelsevis några etablerade internationella etniska nätverk att tillgå i jämförelse med en hel del andra nationella och etniska kulturgrupper från Östeuropa. Visst fanns det kvar restkolonier av arbetskraftsinvandringen från trettio år tidigare men dessa utgjorde varken föredöme eller modell för de nya flyktinggrupperna som till stor del bestod av andra sociala kategorier än arbetsmigranterna.

Samtidigt inträffade i väst en strukturellt betingad ekonomisk kris som i kombination med de hårt spända kraven på att genomföra EMU fick konsekvensen av en konjunktursvacka med ty åtföljande arbetslöshet. Så sent som på våren 1990 hade den invandrade befolkningen i Sverige en om än knapp så dock högre sysselsättningsgrad än den svenska befolkningen i en situation av fortsatt full sysselsättning gentemot en omvärld med hög arbetslöshet. Med förlorade marknadsandelar rasade snabbt även den svenska ekonomin. Den fulla sysselsättningen förbyttes till en även för Europa osedvanligt hög grad av arbetslöshet.

Sverige togs på sängen av denna traumatiska upplevelse för befolkningen där

ingen yrkesgrupp längre kunde känna sig säkra. Sverige blev en mötesplats för två befolkningsskulturer - en ny otrygg inhemsk och den ännu mer osäkra, upprotade flyktingkulturen. Författaren påtalar konsekvenserna av att båda dessa grupper från olika håll och av olika skäl hastigt berövats vad Giddens kallat "ontologisk trygghet" och vad Alfred Schütz benämnt som "thinking as usual"-syndromet, vilket leder till ändrade existensiella perspektiv och utblickar.

I denna situation hamnade 50 000 bosniska flyktingar i Sverige under det första året av krig i Bosnien. Alla dessa fick permanent uppehållstillstånd (put). Året därpå kom andra vågen av betydligt värre drabbade bosniska flyktingar som utgjorde en knapp tiondel av den första vågen men som inte fick annat än temporärt uppehållstillstånd (tut). Till yttermera visso var deras enda chans att ta sig in i Sverige som nu begärde visum för flyktingar från Bosnien att skaffa sig kroatiska pass med risk att bli återsänd till ett s.k. riskfritt Kroatien.

Mot denna bakgrund problematiserar Zoran Slavnic som ett huvudsyfte temporalitetsbegreppet och temporalitetens konsekvenser. Konkret har temporaliteten avsett minska antalet asylsökande flyktingar i Sverige genom en politik innebärande temporär flyktingmottagning och temporärt uppehållstillstånd. Politikens fokus skiftar m.a.o. från '*egzilic bias*' till '*source control bias*' (stabilisering av det politiska och militära läget i hemlandet) eller från reaktiv till proaktiv strategi i enlighet med en ny utlänningslag från november 1996.

Nationsstaten uppfattar sig plötsligt hotad, eftersom den angrips från två håll: globaliseringen och politiskt betingad migration. Nationsstaten kan inte avvisa humanitära principer i samband med flyktingfrågan samtidigt som förekomsten av flyktingar utgör ett både direkt och indirekt hot mot nationsstatens *raison d'être*, eftersom etablerade ordningar och säkerhetstänkanden därigenom försätts ur spel. Ett fenomen Christian Joppke (1999) då pekat på gör sig gällande i form av att liberala nationer tagit emot betydligt fler invandrare än väntat och inte kunnat stå emot p.g.a. att retoriken rörande mänskliga rättigheter lagt upp ribban högre än man avsett. Detta leder alltför ofta till ambivalenta presentationer av motiv där nationella intressen och mänskliga rättigheter blandas i en oheilig mix och då en humanitär diskurs på ett ansträngt vis används för att dölja en *raison d'état* diskurs. Nu försöker den liberala nationen återta kontrollen och styrningen genom att med hjälp av lagen och materiella incitament uppmuntra till 'frivilligt' återvändande.

Zoran Slavnic's avhandling tar sin utgångspunkt i dessa villkor. Avhandlingen

är indelad i sex delar varav den första, som också är ett introduktionskapitel, på ett övergripande sätt anvisar teoretiska och metodologisk vinklingar. Resten av avhandlingen består av fem artiklar som alla berör den övergripande problematiken utifrån olika tematiska angreppssätt. De integreras likt cirklar som hakar i varandra runt ett gemensamt huvudtema, vilket snarast har den pedagogiska effekten att vissa teman och teser upprepas med en viss emfas.

I det första avsnittet definierar Zoran Slavnic en rad begrepp och deras sammanhang. Han pekar här på kontrasten mellan 70-talets svenska invandringspolitik och 90-talets anpassning till en globaliserad verklighet. De som invandrade under 70-talet eller tidigare har kunnat vittna om den stora förändring som invandringspolitiken faktiskt genomgått på några decennier även om man från officiellt håll ofta framhåller att den yttre ramen i stort förblivit intakt. Slavnic undersökning visar tydligt att innehållet blivit någonting annat.

Zoran Slavnic uppmärksammar att det kan vara ett problem när forskningen tvingas lämna postulerade ramar för att som här själv skapa nya ramar. Då kan en *grounded theory* utvecklas, vilket snarare borde vara en fördel för behandlingen av vissa frågor av speciellt intresse: fördrivningens trauma, flyktingskapet och integrationens villkor, om orsakerna till krigen på Balkan, om olika kriterier för försoning och återvändade. Här har fokus särskilt riktats på frågor om flyktingar och flyktingskap, integration och återvändande och de politiska problem som uppstått i en särskild tid och rums kontext.

Begreppet flykting är omgärdat av starka värdeladdningar och det har därför utsatts för en tendens till essentialisering, påpekar författaren. Men det har också tilldelats en roll i en funktionalistisk samhällsmodell där normaltillståndet ses som präglad av helhet, stabilitet och platsbundenhet, och där flyktingar görs till en högriskgrupp pga av antaganden om deras mentala hälsa och terapeutiska behov. Flyktingar blir då med nödvändighet en anomali eftersom de inte passar in i den övergripande samhällsfilosofin.

I den organiskt funktionella samhällsmodellen blir flyktingar avpolitiserade, avhistoriserade och avpersonaliserade. Deras enda essentiella och universella egenskap blir att vara flyktingar. Detta utgör en skapad essentialiserad föreställning om flyktingar som hjälplösa offer i behov av skydd av någon som kan föras deras talan. Till essentialiseringen hör myndigheters lika behandling av alla flyktingar där de historiska sammanhangen och de individuella ödena som skapat flyktingsituationen bortses ifrån och perspektiv på framtiden undviks.

Essentialiseringen har stort inflytande över hur flyktingpolitiken sedan kommer att utformas. Detta utgör med Slavnic's ord ett förödande utslag av vulgärdemokrati som bokstavligen omöjliggör integrationsprocessen. Varje hjälpinsats för flyktingar är under sådana auspicer dömd att misslyckas.

Avhandlingen bygger på ett halvt dussin dikotomier. Dialektiken visar sig här lika klart som effektivt sambandet mellan en rad centrala nivåer och sociala processer. Spänningen mellan internationalism, som innebär ett uppgivande av nationella intressen, och internationalitet, som säkrar reproduktionen av omständigheter gynnsamma för egna nationella intressen, har påtagligt ökat genom flyktingproblematiken. För att samtidigt glida undan human-rights-retoriken och ge incitament till "frivilligt återvändande" säger sig nu nationsstaten tvingad att i första hand tänka på den egna arbetslösa ungdomen i 90-talets risk-samhälle.

I liknande mån finns det en immanent spänning mellan dualism, som förhållandet mellan oförenliga motsatser, och dualitet, som överbryggande processer mellan motsättningar. Överbryggandet mellan strukturalism och fenomenologi tar sig samma uttryck som fenomenet dualitet av aspekterna på struktur och agency där båda influerar varandra samtidigt och i lika avseende. Men det finns direkt dualistiska situationer där strukturen är bestämmande för individens strategier och direkta handlingar och omvänt vilket innebär att dualitet och dualism inte utesluter varandra.

Om gränserna mellan struktur och agency är mer obestämbara än man tidigare gjort gällande har detta konsekvenser för tolkningen av begrepp som *substantiellt medborgarskap*, som innebär mer av potential än begränsning för aktören medan aktören bidrar till att reproducera strukturen. I de fall då aktörer enbart har *formellt medborgarskap* blir relationen lätt dualistisk, eftersom strukturen har en begränsande eller exkluderande verkan. Men i fråga om invandrargrupper är det vanligen ofrånkomligt att skilda grupper har olika ställning inom en exkluderingshierarki innebärande både dualism och dualitet. Detta förhållande ger större eller mindre möjlighet till komplementär eller konfliktfylld handling, vilket kräver en metodologisk känslighet för vilken form av strategiskt beteende aktören väljer. Därför måste man i analysen arbeta med flera olika perspektiv utifrån olika nivåer och analytiska vinklar.

Dikotomin *realistiska* och *icke-realistiska* konflikter är direkt betingad av den samhällsliga strukturen och indikerar systemets stabilitet. Realistiska konflikter

gäller för att uppnå målsättningar i öppna och flexibla samhällen där individer är integrerade på lika villkor och konkurrerar/interagerar funktionellt. I rigida samhällen däremot alstras och växer antalet *icke-realistiska* konflikter och därmed antalet säkerhetsventiler för kanalisering av negativ social energi och strukturella rubbningar i samhället. *Realistiska* konflikter styrs av antingen rationella lönsamhetsmotiv eller av behov att övervinna hinder och aggressiviteten riktas då mot det objekt som ligger bakom en frustration. Finns icke-aggressiva medel tillgängliga kommer dessa i första hand till användning. För *icke-realistiska* konflikter gäller målet enbart att släppa loss ackumulerad aggression och då blir objektet mindre viktigt.

Avhandlingens sista artikel fångar upp motsättningen mellan dessa konflikttyper och utvecklar en diskussion av största vikt. Ett flexibelt samhälle kan institutionalisera konflikter till egen nytta för att garantera den gamla sociala strukturens bestånd under nya villkor. Rigida samhällssystem ser däremot ett växande antal säkerhetsventiler som enda garanten för den egna överlevnaden. Säkerhetsventiler uttrycker då upplagrad negativ energi utan mål och mera som självändamål för enbart kortsiktiga syften. Det betyder som Lewis Coser understrukit att aggressioner i en konflikt inte behöver riktas mot ett primärobject utan lika gärna kan träffa sekundär- och tertiärobject.

Konflikter uppstår i skuggan av dels interna relationer mellan olika kategorier av invandrare från f.d. Jugoslavien, dels friktioner mellan flyktingar och svenska myndigheter nationellt och icke minst lokalt. Konflikter med tidigare arbetskraftsinvandrare var immanenta sedan 60- och 70-tal. I den akuta situation som uppstått under 90-talet kunde dessa konflikter tillspetsas och i nästa ögonblick övergå i solidariskt samarbete. Näst sista artikeln analyserar dessförinnan det skärpta läget för två flyktinggrupper med TUT. Den ena utvecklar en *gemeinschaftanda* på gott och ont i den halvt befästa örlogsstaden Karlskrona och blir därigenom av svenska media och opinion positivt definierad som en extremt utsatt men fungerande rörelse. Den andra lever ett mindre utsatt *gesellschaftliv* i det öppna och kosmopolitiska Malmö där individuella förmågor fäller avgörande gentemot en kommun vars negativa beteende såväl ekonomiskt som politiskt gentemot invandrare blir alltmer transparenta.

En av de profilerade artiklarna i början av avhandlingen innefattar en extensiv intervju med en andra vågens flykting, en kvinna i 30-års åldern med två barn från Bosnien. Hon är prototypisk – exemplarisk och symptomatisk med förfat-

tarens ord – för en bosniak med blandad etnisk identitet både som flykting i Bosnien och Kroatien och Sverige. Hennes öde från den dag kriget bröt ut illustrerar emfatiskt avhandlingens titel. Hennes handlingsmönster visar att hon är benägen att uttömma alla alternativa möjligheter innan hon gör ett radikalt upp-brott från den ena låsta situationen till den andra.

Intervjun ger en adekvat bild av de kvalitativt nya existensiella villkor som temporaliteten innebär. Eftersom författaren med rätta argumenterar för att flyktingar inte kan dras över en kam med mindre än att åtgärder då är dömda att bli förfelade skulle man kunna anföra att det hade blivit mer övertygande om han baserat sig på dels några fler intervjuer, dels gjort livsbiografiintervjuer. De starkt individuella ödena bakom flyktingkollektivens grå framtoning skulle då framstått som en betydligt starkare kritik mot bristerna i de flyktingmottagande myndigheternas hantering av hela frågan. På det hela taget kunde de senare försetts med litet mer ansikte för den internationella komparationens skull.

Avhandlingens tema och kvalitetsmässigt goda genomförande ger karaktären av ett pionjärarbete, som tillför sociologin en ny dimension av vetenskaplig utvecklingspotential. Emellertid finns här också en normativ underström som ger arbetet en kanske oavsiktlig styrka. Framför allt sätter författaren därmed fingret på nationsstatens ömmaste punkter till den grad att krampaktigheten i utvecklandet av en *raison d'état* politik till flyktingars förfång framstår som en beklämmande akt för att rädda en politisk struktur vars legitimitet därigenom redan undergrävs.

Referenser

- Giddens, A. 1984 *The Constitution of Society – Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press
- Joppke, C. 1998 *Why Liberal States Accept Unwanted Immigration*, in *World Politics* 50
- Schütz, A. *Collected Papers – Studies in Social Theory*. The Hague: Martinus Nijhoff

recension

AV HANS DAHLQVIST

Institutionen för humaniora, Växjö Universitet

Carsten Strøby Jensen red. (2000) *Arbejdsgivere i Norden. En sociologisk analyse af arbejdsgiverorganiseringen i Norge, Sverige, Finland og Danmark*, København: Nordisk Ministerråd

Den här recenserade boken är ett resultat av det tvärnationella samarbetet inom Nordiska Arbetsgivarprojektet, med Nordiska ministerrådet som ytterst ansvarig organisation. Nordiska ministerrådet är de nordiska regeringarnas samarbetsorgan.

Arbejdsgivere i Norden består av fyra separata undersökningar om arbetsgivarföreningarna i respektive land. Dessa analyser kompletteras därefter med en komparativ undersökning. I inledningen, av redaktören Carsten Strøby Jensen, anges att studierna främst fokuserar på de arbetsgivarföreningar som representerar privata verksamheter, detta därför att det är de privata arbetsgivarföreningarna som främst menas ha varit i besittning av problemformuleringsprimatet. Närmare bestämt är det de privata arbetsgivarernas huvudorganisationer som är föremål för undersökningarna.

De fyra nationella analyserna är avsedda att länkas samman genom en för alla gemensam grundläggande frågeställning: *Vilken roll har arbetsgivarföreningarna i respektive land spelat i uppbyggnaden av den specifika arbetsmarknads- och välfärdsmodell, som präglar de nordiska länderna?* Denna fråga skall först och främst besvaras utifrån ett historiskt perspektiv: "Det er spørgsmålet om at få belyst arbejdsgiverorganiseringens historiske udvikling der er i centrum" (s. 6). Först ut är den norske sociologen Torgeir Aarvaag Stokkes, vars beskrivning av de norska arbetsgivarernas historia ligger på lexikonnivå. Författaren framhåller förvisso att han medvetet tonat ner den historiska utvecklingen till förmån för ett fokus på framtida utmaningar för arbetsgivar sidan. Detta motiveras med att de norska arbetsgivarerna inte anses lika drabbade av decentraliseringstendenser som arbetsgivarerna i övriga nordiska länder. Dess historia skulle alltså därmed vara mindre intressant!?

Stokkes analys bygger i stor utsträckning på siffror och tabeller över organiseringsgrad, löneutveckling et c.. Av arbetsgivarna och dess organisationer som interagerande aktörer märks i stor sett ingenting. I den löpande texten liksom i slutsatserna reduceras arbetsgivarnas båda huvudorganisationer *Naeringslivets Hovedorganisasjon* (NHO) samt *Handels- og Servicensaeringens Hovedorganisasjon* (HSH) till att vara inte mycket mer än löneförhandlare. Det är också utifrån detta perspektiv författaren uttalar sig om en eventuell framtid för en traditionellt centraliserad norsk arbetsgiversida. Slutsatsen är att man kring millenniumskiftet också i Norge kan urskilja en begynnande fragmentisering inom arbetsgiversidan, men att utvecklingsdragen inte är entydiga: "Så lenge norske arbeidsgiverorganisasjoner prioriterer en sentralisert og styrt lønnsdannelse fremfor kun lokale forhandlinger, kan de ha mye å tjene på å opptre samordnet seg imellom" (s. 70). Mycket tydligare än så blir Stokke inte.

Större tyngd, inte minst teoretiskt, har det danska bidraget av sociologen Carsten Strøby Jensen m fl. Jensen betonar uttryckligen handlingsdimensionens betydelse, i detta fallet arbetsgiversidans strategiska val. Ehuru arbetsgivarorganen analyseras utifrån ett aktörsperspektiv förbigås inte strukturernas inverkan. Med hänvisning till John Child ses aktörerna både som kulturbärare och kulturbyggare på samma gång: "Organisationers strategiske valg må således analyseres indenfor et perspektiv, hvor der på en gang tages hensyn till de graenser for handling, som omgivelserne sætter, men hvor aktøerne samtidig øver indflydelse på de selvsamme omgivelser" (s. 92). Peter L Berger har uttryckt samma tankegång mera kort och koncist: "samhället definierar oss men definieras i sin tur av oss". Jensen beskriver hur organiseringen på arbetsmarknaden tog fart efter industrialismens genombrott på 1870-talet i Danmark genom en ömsesidig växelverkan mellan arbetar- och arbetsgiversidan. 1898 grundades den riksorganisation som sedermera skulle komma att heta *Dansk Arbejdsgiverforening* (DA), och som huvudsakligen representerade den traditionella industrin. Samtidigt bildade arbetarnas fackföreningar *De samvirkende Fagforbund* (det senare LO).

Tre faktorer lyfts fram som särskilt viktiga för arbetsgivarnas strategiska val under 1800-talets slut. För det första drev arbetarnas organisering på en utveckling mot centraliserade organisationer också på arbetsgiversidan. Den andra faktorn hänger samman med den första. Då verksamhetsstrukturen vid denna tid präglades av mindre enheter, var den tilltagande organiseringen, enligt Jensen, en ren överlevnadsfråga för industrin. Av betydelse var det också att hantverkarna,

som var de första att organisera sig, hade en gemenskapstradition i form av ståndssamhällets skräväsande.

Tidigt eftersträvades i Danmark centraliserade och kollektiva avtalssystem. En grundläggande tanke bakom centrala förhandlingar och avtal var att motverka fackföreningarnas decentraliserade strejkstrategi och åstadkomma en bättre efterlevnad av reglerna på arbetsmarknaden.

Resultaten av centraliseringsträvandena har blivit att arbetsgivarna medverkat till att skapa relativt homogena löne- och arbetsvillkor i Danmark. Som en milstolpe i sammanhanget utpekas "Septemberforliget" (septemberförlikningen) 1899, i vilken bland annat arbetsgivarnas rätt att fritt leda och fördela arbetet erkändes. Viktigt sägs det vidare ha varit att konfliktlösningen på arbetsmarknaden institutionaliserades genom en rad statliga initiativ 1910. Bland annat etablerades "Forlingsinstitutionen" (förlikningsinstitutionen) så väl som de grundläggande dragen i arbetsrätten.

Den danska arbetsmarknaden bevarade i stora drag sin karaktär ända fram till 70-talets mitt, då det centraliserade organisations- och avtalssystemet gick in i en kris. Detta fick till påföljd att arbetsgivarna började söka en ny organisationsstruktur. DA:s nya strävan blev följande: "En virksomhed – 'en arbejdsgiverorganisation – én overenskomst" (s. 112). Målet var att undvika komplicerade medlemsförhållanden bland annat i form av korsmedlemskap samt att decentralisera överenskommelserna så att de bättre passade enskilda verksamhetssektorer. Från 1990-talets början blev den förut utpräglad hierarkiska organisationen istället en decentraliserad och "brukarstyrd" organisation.

I likhet med Carsten Strøby Jensen, utgår Anders Kjellberg, knuten till Lunds universitet och Arbetslivsinstitutet i Norrköping, i sin analys från arbetsgivarnas strategiska val. Kjellberg hävdar att arbetsgivarnas strategier haft ett avgörande inflytande på arbetslivsrelationernas institutionalisering och utveckling.

Den mest inflytelserika arbetsgivarorganisationen har Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) varit. Föreningen grundades 1902 och försökte inledningsvis bekämpa de socialistiska fackföreningarna genom en dubbel strategi: "dels en politik inriktad på kollektivavtal och samarbete med fackföreningarna, dels en kamplinjé med strejkbryteri som viktig ingrediens" (s. 252).

Användandet av dubbla strategier har, enligt Kjellberg, varit vanligt. När SAF vid 30-talets mitt slog in på samförståndslinjen och gav sken av partipolitisk neutralitet, fungerade samtidigt The Big Five eller Direktörsklubben, som en liberal

påtryckargrupp. Med i Direktörsklubben var bland andra SAF-ordföranden Sigfrid Edström. För att värna den officiella bilden av partipolitisk neutralitet aktiverades Näringslivets fond, som på 40-talet förmedlade ekonomiska bidrag till den borgerliga pressen via stiftelsen Libertas. Till ordförande i Näfo utsågs Gustaf Söderlund – på 30-talet VD i SAF och den som initierade den så kallat opolitiska linjen.

Beträffande den "hemliga" opinionsbildande verksamheten urskiljer Kjellberg tre särskilt intensiva perioder, som alla hävdas vara motreaktioner på framstötter från arbetarrörelsen: "(1) den politiska storstrejken för allmän rösträtt 1902 och den stigande fackliga anslutningen, (2) Arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1944 och den stora metallstrejken 1945, samt (3) 1970-talets fackliga radikalisering och arbetsrättsliga lagstiftning" (s. 255).

Den i punkt 3 antydda utvecklingen under 70-talet bidrog till att SAF omprövade samförståndslinjen. Framför allt var det de utlandskonkurrerande företagen som ifrågasatte den centrala förhandlingsmodellen. Då medlemskretsen inom både SAF och arbetarnas organisationer blivit alltmer heterogen har, enligt Kjellberg, värdet av centrala förhandlingar blivit mindre: "Sedan 1990 har inga centrala löneavtal SAF-LO eller SAF-PTK ingåtts; det året avvecklade SAF för övrigt sin löneförhandlande avdelning" (s. 256).

Om arbetsgivarerna i Finland har Ari Nieminen från Helsinki universitet skrivit. Nieminen lägger mindre vikt vid det historiska skeendet än Jensen och Kjellberg och riktar i likhet med Stokke mer in sig på nutida förhållanden. Till skillnad från Stokke har Nieminen dock en uttalad teoretisk ram samt, trots sitt nutidsfokus, också ett större djup i det historiska avsnittet.

Med hänvisning till Müller-Jentsch (1997) samt Jensen, Madsen & Due (1997) hävdas "kapitalets" intressen vara representerade i samhället via fyra olika typer av organisationer: 1) Genom arbetsgivarorganisationer som tillvaratar kapitalets intressen i förhållande till arbete, 2) genom påtryckargrupper eller affärsorganisationer med sikte på att påverka staten, politiska partier och den allmänna opinionen, 3) genom deltagande i sammanhang – arbetsgrupper, kommittéer, trepartsöverläggningar et c. – som initierats av allmänna auktoriteter, 4) genom interna organisationer, som till exempel erbjuder sina medlemmar olika tjänster.

Nieminen koncentrerar sig främst på de två största arbetsgivarföreningarna i Finland – *The Confederation of Finnish Industry and Employers* (före 1993 kallad *The Finnish Employers' Confederation*) samt *The Employers' Confederation*

of Service Industries in Finland (före 1995 kallad *The Employers' Confederation of Service Industries*) – men tar även hänsyn till affärsorganisationernas funktioner, eftersom gränsen till arbetsgivarföreningarna sägs vara något oklar. Han utgår från tesen att arbetsgivarorganisationerna har objektiva/materiella intressen, utifrån vilka det mer subjektiva/ideologiska ges sin form. Det Nieminen säger är i klartext, att den materiella basen går före den ideologiska överbyggnaden.

Den historiska delen tjänar till att skapa en förståelse för situationen på 1990-talet. Som centrala händelser för arbetsgivarnas strategiska val nämns inbördeskriget 1918, andra världskrigets slut samt integrationen av kommunister under 1960-talet i trepartsavtalen mellan stat, arbetsgivare och arbetare. Eftersom arbetsgivarna ansåg att fackföreningarna bar ett ansvar för inbördeskriget, vägrade man efter 1918 att förhandla med dem, och förekomsten av kollektivavtal var ovanliga ända fram till efter andra världskriget.

Efter andra världskriget legaliserades kommunistpartiet och arbetarrörelsen radikaliserades. Perioden 1944-1948 har i efterhand kommit att kallas "de farliga åren". Under dessa år tredubblades fackföreningarnas medlemsantal, vilket fick till följd att upprättandet av kollektivavtal blev allt vanligare. I slutet av 1960-talet återfick arbetsgivarna initiativet i de industriella relationerna. 1968 upprättades ett trepartsavtal med regeringen och fackföreningsrörelsen, i vilket bland annat löner, priser och socialpolitik länkades samman. För arbetsgivarnas del ansågs detta positivt, då den ökande internationella integrationen av finsk ekonomi skapat behov av en mera långsiktig ekonomisk planering.

Den absoluta merparten av de finska kollektivavtalen från 1968 fram tills idag har baserats på den samhälleliga helhetssyn som det nämnda trepartsavtalet innefattade. Vid 1990-talets början krävde emellertid arbetsgivarna förändringar på arbetsmarknaden i form av en decentralisering. Hellre än centrala kollektivavtal eftersträvades avtal på bransch- eller företagsnivå. Arbetsgivarna har också bitvis varit lyckosamma i sina strävanden på grund av den ekonomiska tillbakagången och ökade arbetslösheten, som försvagat fackföreningarnas förhandlingsposition. Men trots allt har det centraliserade avtalssystemet i stort sett bevarats.

I den avslutande texten försöker sig Carsten Strøby Jensen på en komparativ analys med den övergripande ambitionen att avgöra vilken roll arbetsgivarna och deras organisationer haft i uppbyggnaden av den nordiska arbetsmarknads- och välfärdsmodellen. Det märks mycket tydligt att det är Jensen som varit redaktör

och angett riktlinjerna för bokens struktur, ty det är han, närmast följd av Kjellberg, som följer de i inledningen angivna problemställningarna.

Vid en ytlig betraktelse är, hävdar Jensen, likheterna mellan de nordiska länderna många, men tittar man närmare finns det också skillnader. Jensen pekar till exempel på det faktum att de danska arbetsgivarna redan 1899, med Septemberförslaget, träffade den överenskommelse som lade grunden för det centraliserade avtalssystemet i Danmark, medan motsvarande överenskommelser först träffades 1935 och 1938 i Norge och Sverige. I Finland slog kollektivavtalen inte genom förrän efter andra världskriget. Gemensamma, men varierande i grad, är sedan decentraliseringstendenserna, där Sverige gått längst, medan centrala förhandlingar ännu präglar förhållandena i framför allt Norge. Jensens övergripande slutsats är att arbetsgivarna haft mycket stor betydelse för de nordiska ländernas prägel och utveckling.

Så till omdömet om boken. Jag menar att det analytiska värdet är tämligen ringa om man beaktar de enskilda framställningarna var för sig. Texterna bygger till övervägande delen på litteratur och inte mycket nytt kommer fram. Den mest tänkvärda problematiseringen förs av Kjellberg, som har en intressant diskussion om SAF:s dubbla strategier. Sitt värde har boken annars i det komparativa perspektivet. Utifrån den grund för arbetet som anges i inledningen, vill jag dock hävda att dispositionen är olycklig. Stokkes nutids- och framtidsinriktade bidrag hade kommit mer till sin rätt om det placerats efter de övriga.

Referenser

- Child, J. (1997), "Strategic choice in the Analysis of Action, Structure, Organizations and Environment: Retrospect and Prospect", i *Organization Studies*, vol.18, issue 1, 1997.
- Berger, P., L. (1998,) *Invitation till sociologi: ett humanistiskt perspektiv*, i översättning av Gull Brunius, tredje upplagan, andra tryckningen, Stockholm 1998.
- Jensen, C., S., & Madsen, J., S., & Due, J.(1997), "The Voice of European Business and Industry The Case of Unice: A Study of an Employer Organization on the European Labour Market", i *The European Union and the Employment Relationship*, redaktörer Flood, P., Heraty, N., Morley, M., samt McCurtin, S., Budlin 1997.
- Müller-Jentsch, W. (1997), *Soziologie der Industriellen Beziehungen. Eine Einführung*, Frankfurt/New York 1997.